

LUND UNIVERSITY

Frivillig med ansvar för samhällets säkerhet

En tillämpad kulturanalys om "frivillighetens ofriheter"

Sofie Skantz

Sammanfattning

Frivillig med ansvar för samhällets säkerhet: En tillämpad kulturanalys om ”frivillighetens ofriheter”

Sofie Skantz

I en tid med återuppbyggnad av svenskt totalförsvaret efterlyser olika aktörer ytterligare kunskap om civilsamhällets frivillighet. Den tidigare forskningen om frivillighet inom det här området saknar ett djupare individperspektiv kring hur frivillighet upplevs av den civila frivilliga, i förhållande till plikt, ansvar och krav. Syftet med denna fallstudie är därför att med kulturanalys fördjupa kunskapen om hur spänningsfältet mellan frivillighet och skyldighet praktiseras och upplevs av den frivilliga hos några frivilligorganisationer. Undersökningsmaterialet är skapat ur etnografiska intervjuer, deltagande observationer och litteraturstudier.

Analysen visar att när frivillighet blandas med ansvar och upplevd skyldighet ställs det som författaren kallar för ”frivillighetens ofriheter” på sin spets. Både mekanismerna bakom ofriheterna och betydelsen av förståelsen för dem analyseras och förklaras i uppsatsen. Analysen har utgått från en för syftet särskilt sammanställd teorisamling. Marcel Mauss gåvoteori är central i analysens slutsatser. Till exempel kan en ”inlåsnings” i det frivilliga skapas av exempelvis strävan efter att känna sig behövd i gruppen och att åta sig personligt ansvar. En annan slutsats är att ju mer ”ofritt” frivilligåtagande desto mer belöning av olika slag fordras då till den frivilliga. Det är därför inte oproblematiskt att ta en ”ofri” frivillighet för givet. I analysen konstateras också att frivillighet bygger på individens föreställningar om frivilligverksamheten på en mycket lokal nivå. Att med kulturanalytisk metod kunna närvara på plats i det direkta mötet mellan människorna, tekniken och platsen är därför vitalt för att förstå frivilligheten på djupet. Sammanfattningsvis uppmärksammar uppsatsen att frivillighetens ”ofria” dimensioner bör tas i beaktande för att kunna utveckla och upprätthålla civilsamhällets frivilliga engagemang för samhällets säkerhet.

Nyckelord: Frivillighet; ansvar; hängivenhet; gemenskap; belöning; frivillighetens ofrihet; samhällssäkerhet; etnografi.

Abstract

Voluntarily responsible for civil safety and security: An applied cultural analysis about
“involuntary volunteering”

Sofie Skantz

In a time of reconstruction of the Swedish total defence various actors seek more knowledge about volunteering within the civil society. Previous research on volunteering in this area lack deeper micro perspectives on civil experiences of volunteering in relation to duty, responsibility and demands. Therefore, the purpose of this case study has been to deepen the cultural analytical knowledge of the relation between volunteering and obligation, practiced and experienced by volunteers of some voluntary organisations in Sweden. The empirical material is gathered by a triangulation of ethnographic interviews, participant observations and literature review.

The analysis shows that when volunteering entangles with responsibility and sense of duty “involuntary volunteering”, as named by the author, comes to the fore. The mechanisms behind the “involuntary volunteering” and the significance of understanding them is analyzed and explained in the thesis. The analysis is supported by theories compiled specifically for the purpose. Marcel Mauss’ gift theory is for example central in the conclusions of the analysis. For example, volunteering can be perceived as involuntarily and cause a “locking effect” due to, for instance, increased personal responsibility and an obligation to be needed. Further, this thesis concludes that the more “involuntary” voluntary commitment, the more reward is required for the volunteer. Therefore, taking “involuntary” volunteering for granted is not unproblematic. Also, the analysis states that volunteering is based on the individual’s conception of volunteering at the very local level. Thus, cultural analysis is vital for gathering in-depth knowledge of volunteering at spot, in the direct meeting with the people, technology, and place. In summary, the thesis draws attention to the fact that the “involuntary” dimensions of volunteering need to be considered in order to develop and maintain civil society’s voluntary participation in civil safety and security.

Keywords: Volunteering; responsibility; dedication; community; reward; involuntary volunteering; civil safety and security; ethnography.

Tack för inspiration och hjälp

Jag vill rikta ett första tack till alla studiedeltagare i frivilligorganisationerna som jag har kommit i kontakt med för bra och öppet samarbete. Utöver handledare och opponenter vid universitetet och vid Sjärräddningssällskapet vill jag också tacka för de inspirerande samtal jag fick med några personer på Totalförsvarets forskningsinstitut och på Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. Ni hjälpte mig att förstå viktiga sammanhang och att skapa kontakter inom mitt valda studiefält. Ett varmt tack också till min familj som från start till slut har stöttat mig under projektet och uppmuntrat mig till att fortsätta ”vrida och vända” på teorier och på observationer gjorda på fältet. Med ert stöd har skrivprocessen onekligen känts lättare. Under mina år vid främst Lunds universitet och i Lunds studentliv har jag lärt mig väldigt mycket, från flera olika vetenskaper och institutioner – allt det har nu samlats upp i denna masteruppsats i kulturanalys.

Lund, 2022-06-05

Sofie Skantz

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	i
Abstract.....	ii
Tack för inspiration och hjälp	iii
Figurförteckning	v
1. Inledning.....	1
1.1 "Sätta scenen" – frivillighet inom samhällssäkerhet	1
1.2 Syfte och frågeställningar.....	4
1.3 Tidigare forskning	5
1.4 Avgränsningar	7
2. Metod och material	9
2.1 Se, höra och göra hos SSRS, frivilliga brandkårer och Försvarsungdom	10
2.2 Lyssna och samtala med några ur Svenska Lottakåren och Hemvärdet.....	14
2.3 Läsa publikationer om frivilligorganisationerna	15
2.4 Etiskt förhållningssätt	16
3. Teoretiskt ramverk	18
3.1 Rummets betydelse för frivilligheten	19
3.2 Att ge och att få	20
3.3 Gemenskap och att känna sig hemma.....	21
3.4 Aktörskap och performativitet	23
3.5 Volontär, frivillig eller ideell?	25
4. Det första analysfokuset – Varför frivillig och var går frivillighetens gränser?	27
4.1 Viktiga drivkrafter – belöningar av olika slag.....	27
4.2 Viktiga föreställningar – bilden av den lokala frivilligheten.....	30
5. Det andra analysfokuset – Frivillighetens ofriheter	33
5.1 Upplevt ansvar och upplevda skyldigheter som en ofrihetsfaktor	34
5.2 Anknytning till och hängivenhet för frivilligsaken som en ofrihetsfaktor.....	44
5.3 Gemenskap och tillhörighet som en ofrihetsfaktor	52
6. Sammanfattande slutsatser	60
6.1 Slutsatser om analysfrågorna	60
6.2 Slutsatser om vissa likheter och skillnader i frivilligorganisationernas verksamheter	63
6.3 Slutsatser om etnografiska observationsstudier.....	65
6.4 Idéer om fortsatta studier.....	66
Referenser	67

Figurförteckning

<i>Figur 1: Hangaren hos Försvarsutbildarnas ungdomsskola under studiebesök.</i>	12
<i>Figur 2: Instruktörer och funktionärer för kvällens ungdomsskola diskuterar.</i>	12
<i>Figur 3: Sjöräddningssällskapets utrustning på plats under utbildningstillfälle.</i>	14
<i>Figur 4: Sjöräddningsstation belägen vid sandstrand och intill storstad.</i>	31
<i>Figur 5: Sjöräddningsstation belägen bland klippor i skärgård.</i>	31
<i>Figur 6: Övning vattenhantering hos frivilligbrandkår.</i>	32
<i>Figur 7: Hantering av vattenslang med hjälp av en kårmedlem.</i>	32
<i>Figur 8: Reklampelare på offentlig plats med uppmaning om att ta ansvar.</i>	35
<i>Figur 9: Dokument över ansvarsfördelningen hos en sjöräddningsstation.</i>	42
<i>Figur 10: Uppställning av elever, instruktörer och funktionärer hos Försvarsungdom.</i>	43
<i>Figur 11: Överlevnadsdräkt i en livflotte för 20 personer.</i>	45
<i>Figur 12: Hopp från fem meter hög avsats med torrdräkt och flytväst.</i>	45
<i>Figur 13: Svensk flagga i kontorslokal hos Försvarsungdom.</i>	47
<i>Figur 14: En kvinna i sjöräddargruppen demonstrerar under utbildning.</i>	57
<i>Figur 15: Två kvinnor i Försvarsungdoms kontorslokal med ansvar för dokumentation.</i>	57
<i>Figur 16: Sjöräddningssällskapets torrdräkt hos en sjöräddningsstation vid en sjö i södra Sverige.</i>	58
<i>Figur 17: En frivilligbrandkårs uniform på plats i deras stationshus.</i>	58

1. Inledning

Jag har sedan tidigare förundrats över varför vissa medborgare väljer att engagera sig frivilligt i verksamheter som går ut på att hantera omständigheter bortom normaltillstånd, så som kriser som innebär svåra risker, till och med ibland livsfara, för dem som vill hjälpa till.

Under min tid som student i Lund och vid Lunds universitet har jag själv engagerat mig som frivillig i stadens studentliv och under tiden blivit nyfiken på frivillighet som kulturyttring, särskilt när den innehåller eget ansvarstagande och blandas med känslan av måsten (upplevt tvång). Under min förstudie om frivillighet och ansvar hos Sjärräddningssällskapet upptäckte jag att varken frivillighet eller samhällssäkerhet har fått märkbar uppmärksamhet inom kulturanalysen. Därför såg jag en nytta med att dyka djupare ner i detta i mitt mastersarbete i tillämpad kulturanalys.

I Svenska Akademiens ordbok heter det att ”frivilligt” är något som ”utförs av fri vilja, utan tvång” (Svenska Akademiens Ordbok, [SAOB], 1926). Den här studien vill belysa att den definitionen kanske borde vidgas. Uppsatsen vrider och vänder nämligen på begreppet frivillighet, oavsett om den formellt sett är avlönad eller oavlönad. Frivilligheten har också något som ofta är outtalat och svårdefinierat, den blandas gärna med ansvar, skyldighet och krav, det som skulle kunna kallas för ”frivillighetens ofriheter”.

1.1 ”Sätta scenen” – frivillighet inom samhällssäkerhet

När det gäller att undsätta nödställda i en båt mitt ute på sjön i full storm, eller en familj som inte kan hejda en eldsvåda i sitt hus, blir behovet av hjälp mycket påtagligt. Det uppenbara behovet verkar väcka liv i viljan att bry sig. För mig verkar det som viljan att bry sig stärks av medmänsklig plikt eller ansvarskänsla att påverka situationen, i synnerhet om den kommer nära en själv.

I skrivande stund pågår ett brinnande krig i Europa, på andra sidan Östersjön, i Ukraina, ett land som delar svenska flaggans färger. Viljan att bry sig för sin egen del och att bidra med hjälp till de drabbade verkar ha blivit mer uttalad i Sverige när krisen är i närheten. Allt från de svenska hushållens egen krisberedskap, enskildas bidrag till hjälporganisationer, till återupptagen debatt om Sveriges medlemskap i Nato har snabbt fått spinn här i Sverige. En svensk ansökan för medlemskap till Nato skickas därefter den 17 maj¹. Den svenska

¹ Regeringskansliets hemsida, besökt 25 maj 2022

befolkningen nås av rapporter från krig och kris i ett annat land och trots fred i Sverige börjar en stor del av medborgarna fråga om skyddsrum och andra beredskapsmedel, sådant som tidigare inte har upplevts vara nödvändigt (Sveriges Radio, 2022).

Även om jag var medveten om och hade uppmärksammat återuppbyggnadsarbetet av det svenska totalförsvaret sedan tidigare, hade jag ju i början av mitt mastersprojekt inte räknat med att ett fullskaligt krig skulle aktualisera mitt valda uppsatsämne ännu mer. Ett snabbt ökat svenskt beredskapsintresse och intresse för till exempel Frivilliga försvarsutbildarna och Hemvärnet i samband med den ryska invasionen talar för hur viljan att bry sig och att engagera sig som frivillig går hand i hand, när krisen dessutom kommer nära.

De två ovan nämnda organisationerna bygger på sådant frivilligt engagemang i just en sådan kontext – att frivilligt bry sig och att frivilligt ta på sig ansvar i organiserad form. I den här studien tar jag fasta på det ökade intresset som plötsligt uppstått.

Frivilligfrågan har lyfts hos Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB, som skriver i sin forskningsplan för år 2021 till 2023 att ”[y]tterligare kunskap behövs även rörande frivillighet som en del av det civila samhällets samlade resurser.” (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, [MSB], 2020). MSB uppmärksammar att det finns ett glapp i krisberedskapen mellan beslutsfattare och ”golvet”. I deras rapport ”Och aldrig mötas de två?” efterlyses en förbättring av samspelet mellan krishanterare och allmänhet och ett behov av att utveckla relationen mellan medborgare och krishanterare. För det ändamålet poängterar rapportens författare att observationsmetoden behövs (MSB, 2016).

Mot denna bakgrund förstärks nyttan av att nu, i den aktuella omvärldssituationen och med MSB:s uttalade behov, genomföra en kvalitativ kulturanalys bland frivilliga medborgare inom kontexten samhällssäkerhet och totalförvar. Insikter om den upplevda verkligheten på eller mycket nära ”golvet” lyfts då. Med en kvalitativt inriktad uppsats som denna, där jag utnyttjar mitt särskilda intresse för etnografisk observation, skapas en möjlighet att själv observera med egna sinnen och att prata direkt med dem som upplever den aktuella frivilligheten. På så sätt ges en möjlighet att lyfta svåra och komplexa frågor, ibland kallade ”mjuka frågor”.

Dessutom finns det ett värde i att fundera på om centrala myndigheter som MSB bör organisera egna direktobservatörer på fältet för att skapa kunskap om frivillighetens villkor på ”golvet”. Insikterna i denna mastersuppsats skulle kunna bidra som underlag för det.

Fördelen är att en sådan metod ger en djupare förståelse för människors ageranden, till skillnad från studier utförda på håll, som exempelvis med kvantitativa mätningar och statistik.

Kulturanalys är ett användbart verktyg för att kunna lyfta på locket på något som ofta tas för givet och sägs vara underförstått. Frivillighet är just ett sådant exempel, som dessutom är svårt att både mäta och avgränsa.

Samhällssäkerhetsbegreppet innehåller det mesta som har med någon form av resiliens (uthållighet) att göra, hela skalan från smittskydd till livsmedelsförsörjning. I allt detta finns frivilliginsatser på många olika ställen i olika skepnader och vid olika tider. Begreppet ”samhällssäkerhet” är ett samlingsbegrepp som ofta används för helheten (se ex. Totalförsvarets forskningsinstitut [FOI], 2013).

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap håller ihop den övergripande kunskapen av det mesta av detta och samordnar civilt försvar och krisberedskap i Sverige (Förordning SFS 2008:1002). MSB skriver på sin hemsida att ”[k]risberedskap och civilt försvar handlar om att stärka samhällets förmåga att förebygga och hantera kriser och krig. Ansvar för uppgifterna delas mellan ett stort antal offentliga och privata aktörer som myndigheter, kommuner, regioner och företag.”²

Civilt försvar ingår som en av två delar av totalförsvaret, den andra delen är det militära försvaret. Det är MSB och Försvarmakten som tillsammans är de centrala myndigheter som håller ihop totalförsvaret. Även här finns en rad olika frivilligorganisationer, både med civil inriktning och militär (Länsstyrelsen Kalmar Län, 2019).

Totalförsvaret, krisberedskap och också frivillighet i sig är väldigt breda ämnen, sammantaget en mycket stor ”scen”. Av det skälet har jag valt att göra en fallstudie utifrån fyra frivilligkontexter:

- Frivillighet inom svensk sjöräddning hos Sjöräddningssällskapet.
- Frivillighet inom frivillig brandkår hos ett par stationer i södra Sverige.
- Frivillighet inom civilt försvar hos Svenska Lottakåren.
- Frivillighet inom militär verksamhet hos Försvarsutbildarnas ungdomsverksamhet och Hemvärnet.

De olika organisationerna presenteras vidare under kapitel 2, Metod och material.

² Myndigheten för samhällsskydd och beredskaps hemsida, besökt 1 februari 2022

Av fältarbetet i de ovan nämnda frivilligkontexterna fann jag att ordet ”frivillig” används mycket brett. I princip alla studiedeltagare jag har samtalat med under projektets gång har själva blivit fundersamma över frivillighetens innebörd och skälet till frivilligt engagemang när jag har ställt frågor om det. Jag har även upptäckt att frivilligheten ställs på sin spets i sammanhang där samhällsansvar, jour, förväntan och tillit är sammanflätat.

Jag har därför intresserat mig för frivillighet inom svensk civil krisberedskap och militärt försvar och hur det problematiserar begreppet frivillighet i det här sammanhanget, till exempel om det verkligen uppfattas på samma sätt av alla. Mycket tyder på att det finns många svar på vad frivillighet är, hur den beskrivs, hur den upplevs och hur den praktiseras.

Min studie visar att det finns en stor mängd anledningar, faktorer och drivkrafter till varför en individ väljer att engagera sig i en frivilligorganisation. Motiven är rörliga och förändras, svaren varierar därför när i livet, hur och vem man frågar om det.

Syftet med studien är dock inte att med någon metod försöka fånga upp samtliga drivkrafter, men genom frågor om vad frivillighet är och inte är, det vill säga frivillighetens gränser för den frivilliga personen har jag kunnat nå en mer noggrann och djup förståelse än en ytlig och generell om några av skälen till frivilligt engagemang. Att ha en känsla för skälen är viktigt att ha med när det sedan gäller att ringa in det som jag kallar ”frivillighetens ofriheter”.

1.2 Syfte och frågeställningar

Innan jag påbörjade min förstudie med Sjöräddningssällskapet (SSRS) såg jag frivillighet som något som görs utan tvång. Utifrån mitt empiriska material verkar det inte alltid vara så enkelt. Ibland blandas frivilligheten med känslan av måsten och med en känsla av skyldighet och plikt. Jag har därför intresserat mig särskilt för vad jag kallar för frivillighetens ofriheter – som det upplevs av den frivilliga personen.

Syftet är således att fördjupa kunskapen om hur spänningsfältet mellan frivillighet och skyldighet praktiseras och upplevs av den frivilliga inom krisberedskap och totalförsvar i Sverige hos Sjöräddningssällskapet, ett par frivilligbrandkårer, Svenska Lottakåren, Försvarsutbildarnas ungdomsverksamhet och Hemvärnet. Syftet är också att följa min utbildningsinriktning att kombinera kvalitativa metoder, däribland deltagande observation, för att undersöka ett svårt och diffust ämne. I detta fall ämnet frivillighet.

För att uppfylla syftet kommer följande frågeställningar diskuteras.

1. Vad är frivillighet och vad är det inte för den frivilligt engagerade?
2. Hur kan den frivilligas upplevelse av ansvar, skyldighet och tvång inom frivilligt engagemang knytas till upplevelsen av hängivenhet och gemenskap?
3. Finns det likheter och skillnader mellan frivilligorganisationernas verksamheter som skulle kunna bidra till svaren på de två första frågeställningarna?

1.3 Tidigare forskning

Trots relevansen med den här uppsatsens problemområde är det ont om nutida kulturanalytisk forskning på ämnet frivillighet inom samhällssäkerhet. Däremot finns det en del att hämta om frivillighet ur annan forskning.

Många uppsatser och forskning på ämnet militärt och civilt försvar, kris och säkerhet produceras vid Mittuniversitet i Sverige via Risk- och krisforskningscentrum RCR. Med hjälp av sociologin och av de frivilligas perspektiv behandlar exempelvis Sophie Kolmodin (2017) samverkan mellan frivilligas ageranden och officiella insatser. Hon kommer bland annat fram till att legitimitet och acceptans är viktigt för att grupperna ska kunna verka och samverka, vilket är samstämmigt med vad även jag har noterat bland frivilligorganisationerna i min studie. Trots Kolmodins val av underifrånperspektiv har jag konstaterat att den etnografiska metodiken uteblir även här, men min ambition är bland annat att fylla det glappet.

Både svenska och internationella studier är gjorda om frivilligt arbete och volontärarbete. Många intresserar sig för drivkrafter till engagemang, särskilt i samband med kriser, men studerar ofta detta kvantitativt. Krisforskarna Joshua Whittaker, Blythe McLennan och John Handmer (2015), till exempel, undersöker människors benägenhet respektive obenägenhet att självmant bidra till återställande efter naturkatastrofer och krissituationer. Precis som jag, ställer de sig frågande inför frivillig-definitionen och hur den präglar frivilliga som resurs. De menar att en bredare definition är nödvändig för bättre förståelse för vad frivilliga bidrar med i händelse av kris. För effektivisering av frivilliga som resurs efterlyser författarna mer ”golvkontakt” med de frivilliga. “It is therefore important that emergency managers are attune to what is happening on the ground and are prepared to engage with a diverse range of volunteers”, skriver de (Whittaker et al., 2015), vilket går hand i hand med min utgångspunkt för den här studien. Utöver att deras studie är kvantitativt inriktade, blir deras fokus på det spontana, kortvariga engagemanget irrelevanta för min studie som i stället observerar det aktiva, långvariga engagemanget.

Den brittiska samhällsgeografen och professorn inom humaniora Christine Milligan (2001), och den brittiske samhällsgeografen David Conradson i samarbete med Milligan (2011) har uppmärksammat att politiker har funnit intresse av volontärskap som, ur ett makroperspektiv, hävdas vara en viktig form av medborgarskapande och medborgligt engagemang. Forskarna har därför utrett volontärskap i policy syfte och geopolitiska syften, som del av integrationsprogram och som socialt arbete (Milligan, 2001). Liz Parsons, som vid Keele University föreläser om marknadsföring, kommer nära den här uppsatsens ämne med sitt bidrag i Milligans och Conradsons (2011) forskning om volontärskapets landskap. I sin undersökning som hon kallar för "Voluntary spaces of charity shops: workplaces or domestic spaces?" intresserar hon sig för volontärer i välgörenhetsbutiker och volontärernas upplevelse av det konstruerade sociala rummet de skapar på plats. Parsons (2011) konstaterar att volontärskapet tillåter frivilligarbetarna mycket kreativitet i att utforma arbetsuppgifter och dess omgivning. Dessutom möjliggör platserna och rummen där volontärerna befinner sig tillhörighet och social inkludering (Parsons, 2011). Parsons (2011) slutsats är att välgörenhetsrummet fungerar både som arbetsplats och för fritidssysselsättning, men frågan om volontärernas upplevelse av ekonomisk ersättning för volontärarbete uteblir. Den här studien, däremot, uppmärksammar frågan om belöning som en betydande faktor i diskussionen om vad frivillighet upplevs vara. Det samhällsgeografiska perspektivet som forskarna här har utgått från har visserligen beröringspunkter med min studie avseende samband mellan närhet och engagemang. Individperspektivet har dock inte varit framträdande, därav mitt intresse för kompletterande forskning med det.

I sin kulturanalytiska studie "Det ger någon slags mening i vardagen" (2016) intresserar Christian Liliequist sig för volontärers upplevelse av engagemang för flyktingmottagning i Sverige mellan år 2015 och 2016. Liksom Parsons (2011) kommer han fram till att volontärskapet bland annat fyller en social funktion hos volontären. Även han, liksom jag, lyfter vikten av att problematisera den praktiska erfarenhetens betydelse för de val vi gör och hur våra liv utformas. Liliequist studie har ytterligare beröringspunkter med mitt arbete i att den fenomenologiska blicken underlättar för forskarens egna upplevelser av det studerade ämnet för närmare förståelse för problemområdet. Däremot nämner han enbart att det frivilliga engagemang ger någonting tillbaka till volontären, vilket jag menar behöver mer uppmärksamhet då återgåldandet är vitalt för ett upprätthållt engagemang. Liliequist (2016) avslutar sin uppsats med att fundera över att ansvar skulle kunna förändra drivkrafter och upplevelser av det frivilliga engagemanget för ett samhällskomplext ämne. Här tar i stället

min studie vid och fördjupar vad frivillighet faktiskt upplevs vara utifrån den frivilligas ansvarsroller.

Även om frivilligt engagemang i samband med kris intresserar forskare är frivilligheten i sig som kulturyttring i förhållande till plikt, ansvar och krav inte lika utforskad i Sverige. En av de få forskarna är etnologidoktoranden Karl Markus Ström som likt min studie uppmärksammar spänningsfältet mellan plikt och frivillighet i sin pågående forskning om värnpliktigas möten med den disciplinstyrda militära världen i samband med återinförd värnplikt i Sverige. Även han pekar på att spänningsfältet mellan auktoritet å ena sidan och autonomi å andra sidan relaterar till sociologisk forskning, snarare än kulturanalytisk. Liksom jag ser han värdet i att som kontrast engagera etnografin; att kombinera deltagande observation och intervjuer, för att bättre nå förståelse för hur individerna i fråga upplever och reflekterar över sammanhangets omständigheter och praktikaliteter. Då Ströms forskning är pågående finns ännu inte tillgång till slutsatser, men i tidskriften *Kulturellt Perspektiv* diskuterar han forskarens tillträdesprocess till det frivilliga respektive det pliktordnade fältet och menar att tillträde till det hårt kontrollerade plikt-fältet skiljer sig markant åt från det inte så lika kontrollerade frivilliga fältet, vilket i sig säger något om det upplevda spänningsfältet som sådant (Ström, 2019). Till skillnad från Ström fokuserar jag i mitt mastersarbete inte på den militära delen av totalförsvaret, utan främst på den civila och civilsamhällets delaktighet men med inslag från det militära. Det är extra intressant att lägga märke till paralleller mellan militärt och civilt då pliktkänsla, tvångselement och disciplinkrav förekommer även i frivilligt åtagande inom det civila. Det går därför att dra lärdomar från det militära till det civila och vice versa.

1.4 Avgränsningar

De följande sju avgränsningarna gör det möjligt att uppnå uppsatsens syfte och att diskutera de ställda frågeställningarna. Avgränsningarna har även gjort det möjligt att gå på djupet av det praktiserade frivillighetsfenomenet, det som är en viktig del av syftet.

För det första återfinns frivillighet på ett otal ställen i samhället, men jag fick med samhällssäkerhetens ram både en bra timing och ett verkligt behov att utgå från.

För det andra gör uppsatsen skillnad på att skänka bidrag för välgörande ändamål – som jag kallar för passiv frivillighet – och att personligen vara delaktig i ideella sammanhang – aktiv frivillighet. Projektet har alltså uteslutit välgörenhetsdimensionen av volontärskapet, i stället

är delaktighet ett centralt begrepp här. Jag har valt att föra diskussionen till det delaktiga engagemanget, det vill säga när Sveriges medborgare personligen medverkar i civilsamhällets frivilligorganisationer under en längre tid. Frivilligt engagemang delas ibland upp mellan spontan och organiserad frivillighet. Spontan frivillighet som uppstår och pågår kortvarigt under exempelvis en hjälpsats, har därför uteslutits från den här uppsatsen. Dels är spontaniteten svår att undersöka med den valda metoden, dels uppnås uppsatsens syfte inte genom att undersöka tillfälligt och väldigt kortvarigt engagemang.

För det tredje ryms inte de juridiska aspekterna i den här uppsatsen, alltså allt som har med pliktlagar och anställningsregler i Sverige att göra. I stället har det fått synliggöras i studiedeltagarnas berättelser och upplevelser, helt enligt uppsatsens syfte.

Jag har för det fjärde arbetat framåt steg för steg för att se vad som gett sig tillkänna och följaktligen vilka frågeställningar som kunnat leda mig vart. Jag har alltså också gjort avgränsningar under fältarbetet i direktmötet med de frivilliga aktörerna. Jag har på plats valt att inte undersöka vissa aspekter vidare, exempelvis familjelivets påverkan på engagemanget. En annan sådan avgränsning gäller oförutsägbarheten som har med skarpa larm hos de observerade räddningsverksamheterna att göra. Deltagande i sådana insatser har inte kommit med i studien, eftersom de inte har förekommit under observationstillfällena.

Jag har för det femte funderat på om mäns och kvinnors berättelser om frivilligheten på något sätt skiljer sig åt och på vilket sätt i sådana fall. Jag tycker det är intressant varför Sjöräddningssällskapet, de frivilliga brandkårerna, Hemvärnet och Försvarsutbildarnas ungdomsskola idag till största delen kommer från den manliga delen av befolkningen medan Svenska Lottakåren kommer från den kvinnliga delen och vad det säger om dessa organisationer. I stället för att explicit behandla genusfrågan i uppsatsen har jag i linje med syftet låtit den komma med via de frivilligas egna berättelser. Jag tar också upp frågan som självreflektion i analysen (kapitel 5) och som förslag på fortsatta studier (kapitel 6).

För det sjätte, har individ- och mikroperspektivet varit mer relevant än ett makroperspektiv. Detta därför att ”det lilla”, så som användandet av identitetssymboler av olika slag, enklare påvisar människors personliga föreställningar om frivilligheten att ta på sig personligt ansvar.

För det sjunde har jag, för att nå kunskap om den performativa frivilligheten, alltså hur den upplevs och därigenom praktiseras, avgränsat till att studera frivilligheten i realtid (nutid), i stunden för observationen. Därför har inte ett historiskt perspektiv applicerats i studien.

Historiska återblickar kan i och för sig anses vara viktiga gällande verksamheter som har en lång historia (som Sjöräddningssällskapets nu 115 år), men detta arbete har trots allt fokuserat på frivillighetsaktiviteten i stunden den utförs och syftar inte till att problematisera verksamheterna i sig, då historik i stället kan ha stor betydelse.

2. Metod och material

För mitt tidigare kandidatarbete tillämpade jag en triangulering av metodik med observation av kunskapsflödet i en personalrestaurang kombinerat med intervjuer och litteraturstudier om platsen. Jag har valt att utföra en liknande metodtillämpning även för denna fallstudie. Jag har till exempel kombinerat intervjusamtal under pågående observationsbesök. Detta då syftet har varit att jag själv ska träda in på det etnografiska fältet för att närmare förstå de frivilligas upplevelse av det frivilliga praktiserandet (Pink, 2012). En av etnografins styrkor är att uppmärksamma att det som sägs inte alltid är det som görs. Jag har själv under masterprojektets gång erfarit hur uttalanden och ageranden många gånger skiljer sig åt. Genom att undersöka båda delar kan en mer komplex och fördjupad bild av frivilligheten som kulturfenomen upptäckas och förmedlas (Agrell, 2015; Göransson, 2019). Skriftligt material har kompletterat och beskrivit studiefältet ytterligare.

Studiedeltagarna bidrar med berättelser, inte sanningar (Fägerborg, 2011). Det är viktigt att ha det med sig, som forskare och som läsare av kulturanalytiska texter som denna, och att det kan finnas många okända underliggande faktorer till det studiedeltagarna förmedlar (Agrell, 2015). Meningen är dock inte att tolka studiedeltagarnas upplevelser och uttalanden som ”sanna” eller ”falska”. Berättelserna målar i stället upp betydelsefulla insikter om kulturell kunskap om det som ofta tas för givet och väger därför tungt i analysarbetet (Göransson, 2019). Individens föreställning om frivillighetens verklighet är just det som är intressant också för den här studien. Därför har jag sett värdet i att kombinera flera metoder för att nå dessa föreställningar synliga i tal, skrift och handling.

I enlighet med fenomenologin började jag mitt projekt och fältarbete med ett så öppet sinne och med så få antaganden om fältet som möjligt. Tanken var att stegvis bygga upp en förståelse för fältet, snarare än att en ”färdigmålad” värld var redo att upptäckas och att plockas hem till skrivbordet (Aspers, 2009). För att bilda mig en uppfattning av verkligheten som den yttrar sig har jag under projektets gång nyfiket tagit vara på de spår som har visat sig för mig. Snöbollsmetoden har med andra ord varit genomgående under projektet, då jag har

låtitt studiedeltagarna bolla mig vidare till nästa deltagare, då ibland inom ytterligare en organisation (jfr Öhlander, 2011). En man inom Försvarsutbildarnas ungdomsskola visade sig till exempel också vara sjöräddare. Han öppnade dörren för mig att besöka ytterligare en sjöräddningsstation.

Nedan presenterar jag varifrån det insamlade materialet kommer och hur det har kommit till, i vilket reflexiva funderingar har vävts in. Slutligen redogör jag för etiska förhållningssätt.

Jag har varit i kontakt med Sjärräddningssällskapet (SSRS), frivilliga brandkårer, Svenska Lottakåren, Försvarsutbildarnas ungdomsverksamhet (FU) och Hemvärnet.

Jag har gjort fjorton besök hos SSRS, frivilliga brandkårer och FU, från första besöket hos SSRS på Rörö under juli månad 2021 till sista, åter hos SSRS på Öckerö under mars 2022. Intervjuer på distans har hållits med studiedeltagare ur Hemvärnet och Svenska Lottakåren. I uppsatsen citerar jag från kommentarer gjorda av fjorton olika studiedeltagare i ett urval av alla.

2.1 Se, höra och göra hos SSRS, frivilliga brandkårer och Försvarsungdom

Sjärräddningssällskapet med alla dess frivilliga har allt sedan starten för cirka 100 år varit en privat organisation med enda syfte att agera sjöräddning på svenskt vatten. Sällskapet är en icke-statlig organisation, utan offentliga bidrag. De samarbetar heller inte med MSB och ingår således inte i myndighetens domän (personlig kommunikation MSB, 1 februari 2022).

Projektet inleddes med en förstudie hos SSRS under mastersutbildningens praktikperiod för att få insikter om de frivilliga sjöräddarnas drivkrafter till sitt engagemang. Förstudien hos SSRS pågick under sommaren och hösten och jag deltog under ett antal övningar. Medverkan som frivillig hos SSRS kräver diverse utbildning och övningarna blir därför ofta omfattande. Jag har besökt stationer i södra Sverige, längs väst- och ostkust och vid insjö och ytterligare ett par stationsbesök gjordes under mars 2022.

Jag ville efter förstudien undersöka om det skulle kunna finnas paralleller mellan olika frivilligkontexter, vilket skulle kunna ge nya perspektiv i arbetet med samhällssäkerheten.

De besökta frivilliga brandkårerna är belägna i skånska byar och en av dem har tidigare varit en deltidsbrandstation. Båda samarbetar med kommunal räddningstjänst som extra resurs; att vara först eller sist på plats och som vattenresurs. De övar för att säkerställa den kunskapen. Besöken gjordes under sådana övningar, under mars månad 2022.

Både brandkårens och sjöräddningens verksamhet innefattar räddning av människor och egendom, båda är alltså klassiska räddningstjänster, den ena kommunal den andra privat. Båda räddningsverksamheterna har ständigt skarpa räddningsuppdrag vid sidan om övningarna. Detta skiljer dem från Hemvärnet, Svenska Lottakåren och Försvarsutbildarna som för det mesta (med undantag) enbart har utbildning och övningar.

Både Försvarsutbildarna (FU) och Svenska Lottakåren (SLK) ingår bland arton frivilliga försvarsorganisationerna (FFO). Dessa organisationer ingår som del av civilt försvar och får både uppdrag och finansiering av regeringen via Försvarmakten. Försvarsutbildarna och deras lokala ungdomsskolor (Försvarsungdom) bedriver utbildningar på uppdrag av Försvarmakten, vilka också finansierar verksamheten. Utbildningarna riktar sig till medlemmar inom FFO och Försvarmakten och fokuserar främst på det militära försvaret.

Interiörerna vid mina besök hade alla sina speciella profiler. När jag som exempel besökte ungdomsverksamheten Försvarsungdom var den gröna, militära uniformen, ett militärt uttryck och obligatorisk för medlemmarna på plats.

Gruppen som jag samtalade med under detta studiebesök bestod av fyra instruktörer som hade blivit tilldelade sin roll efter att ha varit funktionär tillräckligt länge. De övriga fem hade funktionärsrollen efter att själva tidigare ha genomgått utbildningen hos ungdomsskolan. Totalt var de alltså nio varav två kvinnor. Ena kvinnan var instruktör, den andra funktionär. Samtliga var mellan 19 och 30 år.

Jag och sju ur gruppen befann oss ute i en stor hangar omgivna av olika militärmateriel, biljardbord, långbord i trä och gamla gula tygsoffor längre in i hörnet bakom oss. Utan alla saker och möbler hade det förmodligen ekat när vi pratade.

Figur 1: Hangaren hos Försvarsutbildarnas ungdomsskola under studiebesök. (Författarens bild).

Jag ville gå bredvid gruppen för att bland annat observera deras inställning till uppdraget. I stunden verkade de glada och engagerade, alla gav förslag på övningar. Över lag verkade de dessutom avslappnade med att jag var med och lyssnade. När det fanns en lucka av tystnad frågade jag om jag fick ta en bild, det fick jag, ”ingen fara” sade de.

Figur 2: Instrukörer och funktionärer för kvällens ungdomsskola diskuterar kvällens övningar, med kartor över närområdet. (Författarens bild).

Under kvällen samtalade jag både enskilt med några av instruktörerna och funktionärerna och i grupp med alla nio samlade.

Under samtliga studiebesök hos de tre organisationerna har jag deltagit i redan pågående samtal och därför är det svårt att specificera ett definitivt antal fältsamtal, så kallade etnografiska intervjuer (Göransson, 2019). Samtalen har överlappat varandra under tiden jag har gått bredvid, vilket Margarethe Kusenbach (2003) kallar för en go-along-metod. Jag har

observerat och ställt frågor på plats till personerna som har presenterats för mig, med och utan inspelningsverktyg. Jag har i samband med samtalen noterat *hur* någon instruerar mig om utrustning och materiel. Jag har på så sätt fångat upp personens upplevelser och föreställningar om praktiken som inte är möjligt utan studiedeltagarens närvaro (Blommaert, & Jie, 2010).

Vinsten och vitsen med tillämpad kulturanalys är att kunna presentera verklighetsförankrat material insamlat i nutid och på plats *tillsammans* med studiesammanhanget. Att studera med studiedeltagarna är etnografins grundbult och är särskilt framträdande när det gäller observationsmetoden, vilken i sig förutsätter forskarens medverkan i fältets verklighetsskapande (Ingold, 2011; 2013). I och med detta är jag medveten om att jag med mitt deltagande och medverkan också har påverkat fältet (Blommaert, & Jie, 2010). Iakttagelse av sig själv och reflektion av den personliga inverkan på materialet väger särskilt tungt i etnografiska studier med tanke på forskarens delaktighet i fältet (Davies, 2008).

För det första har mitt eget deltagande möjliggjort förståelse för den förkroppsligade kunskapen, sådan som är svårverbaliserad. Med hjälp av deltagande observation får man veta mycket som inte hade gått att fråga om i en intervju (Ehn & Löfgren, 1996). Alla sinnen får användas för att förstå andras verklighet, men ofta blir kunskaperna man får genom att följa andra människor motsägelsefulla (Ehn & Löfgren, 1996). Därför är det bra att kombinera olika metoder.

Fördelen med deltagarobservation har för det andra varit att jag har haft möjligheten att ta del av insidan och sedan stiga ut igen, vilket innebär att som observatör har jag både tillämpat en utomståendes perspektiv med inslag av ett internt perspektiv (Ehn & Löfgren, 1996).

För det tredje håller jag med Tim Ingold (2011) om att man når bättre förståelse för meningen med det observerade agerandet genom att själv delta. Eftersom jag själv har deltagit i aktiviteter under mina studiebesök har jag också tillämpat ett autoetnografiskt förhållningssätt. Syftet med den autoetnografiska tillämpningen är att åskådliggöra mina självupplevda erfarenheter och sinnesintryck av min medverkan (Göransson, 2019). Detta för att in sin tur bättre förstå hur studiedeltagarna praktiserar frivilligheten.

Under mina besök hos både Sjöräddningssällskapets lokala räddningsstationer och vid deras utbildningscenter på Öckerö, samt hos ett par lokala frivilliga brandkårer har jag själv fått bära olika dräkter och utrustning på land, på båt, i livflotte och i vatten. Att enbart se

människor på håll utrustade för en räddningsinsats är en helt annan sak än att också själv vara iklädd samma utrustning och att också röra sig på olika sätt i vatten som på land med utrustningen på. Syftet har helt enkelt varit att förstå i praktiken genom att involvera fler sinnen än syn och hörsel (Ingold, 2013). Jag har då närmat mig den kroppsliga känslan av praktiserandet, hur det faktiskt är att bära utrustningen som krävs och hur det får mig att känna. Det i sin tur skulle kunna ge kunskap om hur det är för personer som praktiserar det, och det på frivillig basis. Bilden nedan illustrerar hur det kunde se ut under studiebesöken.

Figur 3: Jag iklädd Sjöräddningssällskapets utrustning på plats under utbildningstillfälle. (Författarens bild).

Med det autoetnografiska förhållningssättet har jag också reflekterat över min vistelse hos de olika organisationerna och de aktiviteter jag har fått göra där och hur det har varit. Även reflektion kring de olika lokalerna, exempelvis skollokalen på ett militärområde hos Försvarsutbildarnas ungdomsskola har varit betydande för förståelse för den rumsliga, sociala liksom den materiella miljön.

2.2 Lyssna och samtala med några ur Svenska Lottakåren och Hemvärnet

Jag har intervjuat sju olika frivilliga ur Svenska Lottakåren och Hemvärnet, detta på distans då personerna har varit utspridda över landet. Syftet med samtalen, både de under studiebesöken hos de andra tre organisationerna och de på distans, har varit att låta informanterna med egna ord förklara, reflektera och resonera främst över vad frivillighet är och inte är för dem.

Svenska Lottakåren (SLK) bedriver verksamhet både med en militär och civil gren, beroende på om man som medlem skriver ett frivilligavtal mot Försvarsmakten.

Hemvärnet kan sägas vara Försvarsmaktens frivilliga del, där den som ansluter sig avtalar att medverka under minst en veckas övning per år. Avtal både inom SLK och Hemvärnet

innebär att man får en krigsplacering (personlig kommunikation, Hemvärnet, 28 februari 2022).

Majoriteten av de besökta organisationernas medlemmar är män, vilket är skälet till att jag i huvudsak har intervjuat och observerat män. De frivilliga brandkårerna som jag har besökt har bara haft en kvinnlig aktiv kårmedlem vardera. Svenska Lottakåren blev således ett försök till att även nå kvinnors syn på det frivilliga engagemanget eftersom det är en organisation för och av kvinnor. Men som redovisas under avgränsningskapitlet kommer djupgående genusperspektiv inte rymmas inom ramen för denna uppsats.

Intervjuerna hållna per telefon och digitalt har till stor del varit semistrukturerade. Styrkan med det är att det har blivit mer av ett samtal där både jag och studiedeltagarna har reflekterat. Tack vare att jag har kunnat ställa följdfrågor kring det som har dykt upp under samtalsgången har ämnen utöver de planerade kunnat diskuteras.

Ett exempel från en tidig intervju jag hade med en vän som är bosatt på annan ort i Sverige visar hur en etnografisk intervjun med fördel struktureras som ett samtal. Jag och min vän talades vid digitalt så att vi båda kunde se och höra varandra genom webbkamera. I slutet av vår intervju frågade jag vad som fanns på väggen bakom honom där han satt i sitt rum. Under vårt samtal hade jag observerat att det hängde bilder, urklipp, pins och andra saker på en anslagstavla. Han förklarade att det var olika saker som väcker minnen hos honom och som han kallar för sin ”motivationstavla”. Detta var inget som nämndes när jag tidigare hade frågat om han känner sig motiverad i sin utbildning hos Försvarsmakten. Svaret handlade då mer om kompisgänget. Att alltså ha möjligheten att ställa följdfrågor utanför det förberedda och planerade som bland annat rör en snabb observation är en stor fördel.

Utöver intervjuerna deltog jag i digitala kurser som Svenska Lottakåren håller på uppdrag av MSB. Syftet var att tillämpa ett autoetnografiskt förhållningssätt och för att intervju föreläsarpåren. Eftersom jag hade varit i kontakt med kursansvarig för godkännande av mitt kursdeltagande kunde jag även passa på att boka in en intervju henne, också det ett exempel på fördelen med en metod där man kan ta tillfället i akt utanför det förberedda.

2.3 Läsa publikationer om frivilligorganisationerna

Jag har genomgående i projektet läst ett stort antal texter, rapporter, hemsidor och broschyrer. Detta för att försöka förstå hur de studerade verksamheterna presenterar och representerar sig själva.

Wilhelm Agrell (2015) skriver om risken att informationsinsamling kan bli medvetet vilseledd av aktören som studeras, som att av något intresse avsiktligt maskera eller markera viss information som för aktören blir mer fördelaktig. Manipulerad information är ett av underrättelseanalysens och etnografins stora dilemman och är svårt att på egen hand påverka och/eller undvika, men att göra sig uppmärksam och så gott det går medveten om problemet är ett steg närmare en starkare analys. Detta har bland annat varit viktigt i mina litteraturstudier och granskning av diverse framlagda rapporter.

För att parera detta, både gällande intervjumetoden och litteraturstudier, behöver man göra en reflektion över semiotik och diskurs. Lika mycket som det är en utmaning att be någon att beskriva något som upplevs trivialt är det en personlig utmaning att i forskningsprocessen reflektera över vardagliga, invanda begrepp och rörelsemönster. Det i uppsatsen viktiga ordet gemenskap, som känns vanligt för de flesta, har också behövt en självreflektion, med frågor som; vad är det som skapar gemenskapen? Dess villkor? Synonymer? Varför gemenskap överhuvudtaget?

2.4 Etiskt förhållningssätt

Några av de etiska förhållningssätten under projektets gång presenteras här nedan.

Inför samtliga studiebesök, deltagande på kurs och intervjuer har information om syftet med studien överlämnats till berörda studiedeltagare och samtliga har fått mina kontaktuppgifter om frågor om projektet skulle uppstå. I de flesta fall har jag därefter blivit välkomnad att delta, men i några enstaka fall har besök antingen blivit avbokade eller undanbedda. Informationen har omfattat det som skulle kunna påverka deras villighet att ta emot mig, till exempel att jag inte har någon uppdragsgivare utan jobbar självständigt (Pripp, 2011).

Av anonymiserings skull har jag valt att skala bort individuell information som kan kopplas till personerna jag har träffat och intervjuat. Syftet har inte varit att presentera individerna som sådana, utan snarare att få kunskap om den aktiva frivilligheten på plats som den frivilliga föreställer sig och upplever. Studiedeltagarnas upplevelser väger tyngre än den individuella informationen om dem. Det samma gäller för de faktiska namnen på räddningsstationerna som jag har besökt. Precis som Göransson (2019) påpekar kan det finnas svårigheter med att anonymisera fältstudieplatser då de har specifika eller unika kännetecken värdefulla för analysen. Trots detta har jag valt att byta ut Ortsnamn och/eller använder mig av påhittade. De

nyskapade namnen ska ändå motsvara de faktiska. De citerade intervjupersonerna heter egentligen något annat. Däremot är mitt eget namn med i intervjuutdragen som intervjuare.

Med anonymiseringen följer även att ansikten i fotografierna (figurerna) är utsuddade, efter godkännande av berörda studiedeltagare för användning på det sättet. Trots avidentifiering av deltagarna kan det hända att ”intern igenkänning” förekommer inom gruppen eller organisationen varifrån bilden är tagen. Detta behöver nödvändigtvis inte innebära problem (Göransson, 2019). Jag beskriver dessutom inte vem som har en viss roll bland dem som syns i fotografierna för att undvika identifiering.

Under projektets gång ändrade jag ordvalet ”studiedeltagare” från ”informanter”, som ofta annars kan användas i sådan här sammanhang. Detta då jag anser det mer etiskt korrekt att betona människorna jag har träffat som medverkande och inflytelserika i projektet. Det handlar här mer om ett ömsesidigt influerande av studiefältet än att enbart bli tilldelad information (Aspers, 2009). Jag har deltagit lika mycket i studiefältet som studiedeltagarna, och därför har jag även av det skälet hellre använt mig av deltagar-benämningen.

Studiebesöken och mastersarbetet i sin helhet har även inneburit en personlig utveckling, bland annat i att bemöta och introducera samtal med personer som varit främlingar för mig. Jag har under processens gång slipat på olika tillvägagångssätt för att bland annat uppnå flödande samtal. Såklart har processen varit enklare när även den bemötta gärna velat samtala och bollat idéer och jag har av förklarliga skäl därför tagit tillfället i akt att prata mer med just dessa personer.

Att ge tid åt ett sådant samtal är dessutom mer etiskt korrekt, menar Carolyn Ellis (2007). Då finns det mer utrymme för intervjupersonen att tänka och resonera kring en ställd fråga eller ett ämne, vilket öppnar upp för större insikt om personens personliga uppfattningar och föreställningar. Till exempel valde jag under ett tillfälle att tacka nej till en sjöräddningsövning för att i stället intervjuva en sjöräddare i en mindre turbulent miljö, det vill säga inte på en båt ute till sjöss. Jag hade tidigare fått observera andra övningstillfällen och prioriterade därför samtalet.

Angående det att jag för mitt arbete har intervjuat en personlig vän övervägde jag i förväg, som Ellis (2007) föreslår, om jag skulle involvera min vän eller inte. Fördelen var att jag redan till viss del var insatt i min väns bakgrund och sysselsättning inom Försvarmakten. Viss förberedelse om intervjupersonen är nämligen alltid bra för att kunna föra samtalet på

relevant sätt (Göransson, 2019). Vänskapsrelationen gör stämningen under ett intervjusamtal över lag mer lättsam. Nackdelen kan dock vara att relationen som också ska kvarstå efter avslutad intervju kan bli ett hinder i hur samtalsämnena utvecklas. Någon i intervjusituationen kanske inte vill riskera att skada relationen med ett visst uttalande och därför medvetet undviker vissa samtalsämnen som annars kanske inte hade varit lika känsliga (Ellis, 2007). Väganden för och emot är viktiga i dessa situationer. Jag anser att det hade en övervägande positiv effekt av att ha intervjuat min vän, mycket för att vi båda frispråkigt kunde vrida och vända på olika tankar som har kommit till nytta under projektet.

Att jag själv under studiebesöken har visat min nyfikenhet för de frivilligas engagemang och att jag själv verkat intresserad av verksamheten i fråga har varit en dörröppnare. Det har väckt den intervjuade personens intresse av att dela med sig av sina tankar. I dessa förhållandevis korta stunder upplevde jag det ofta osmidigt att börja spela in samtalet. Jag passade i stället på att få godkännande av ljudinspelning direkt när jag introducerade mig för en hel grupp på plats.

Risken för en ofullständig berättelse upplever jag öka genom att spela in samtal. Oavsett hur intressant intervjupersonens uttalande låter och verkar från en gjord inspelning går det inte att säkert säga att samma sak hade sagts av samma person om samtalet inte hade spelats in. Samma sak kan såklart påstås om det motsatta förhållandet. Dock har jag ett antal gånger upplevt att studiedeltagarna runt omkring mig agerade utifrån vetskapen att jag spelade in ljudet i rummet. Jag kan ju inte säkert säga att de agerade och pratade mer eftertänksamt, men att de då och då påminde varandra om inspelningen skvallrar ändå om deras eftertänksamheten.

3. Teoretiskt ramverk

Den primära utgångspunkten är att det i dagsläget inte finns någon färdig teori om frivillighet inom kulturanalysen. Jag har i stället på egen hand sammanställt ett eget ramverk som stöd med idéer och koncept främst från samhällsvetenskapen. För att bryta ner den studerade frivillighetens sammanhang har jag tagit vara på min studiebakgrund och därför framhävt kulturgeografiska tankegångar. Jag förhåller mig till ett individperspektiv i relation till makroperspektiv, det vill säga hur individen agerar i relation till sociala strukturer. Nedan presenterar jag ramverket som varit stöd för att ta mig an fältet.

3.1 Rummets betydelse för frivilligheten

Det rumsliga perspektivet har fungerat som det yttre ramverket för studien. Detta eftersom platserna jag har varit i kontakt med har betydelse för analysen. De olika rummen där jag har studerat frivilligheten är Svenska Lottakåren, Försvarsutbildarnas ungdomsskola, Hemvärnet, Sjöräddningssällskapet och Frivilliga brandkårer. Övriga tillämpade teorier och perspektiv ska ses i förhållande till det rumsliga perspektivet. Jag ska nu med hjälp av ett antal tänkare så enkelt som möjligt förklara vad jag menar med *rummen* där frivilligheten har studerats.

Jag kan börja med att väldigt förenklat klargöra att när man talar om plats syftar man ofta på de geografiska aspekterna och dimensionerna av ett utrymme. När man använder sig av begreppet rum talar man mer om människans upplevelse, interaktion och användning av utrymmet. Till skillnad från plats syftar rum på människans varseblivning av omgivningen, genom till exempel emotioner, kunskap och kroppens olika sinnen (Lefebvre, 1991). Uppfattningen av rummet, till exempel tågstationen, personalrummet eller sjöräddningsbåten, skiljer sig alltså åt från person till person (Myers, 2000).

Jag kommer i min uppsats över lag referera till de sociala aspekterna av rum och plats, snarare än de geografiska, och det vill säga kombinera koncepten. Skälet är att teorierna, exempelvis platsanknytning, där även den sociala dimensionen involveras då kommer med. Många tänkare är för visso eniga i att plats och rum beror av varandra.

Lefebvres (1991) idé om rumslighet visar sig i tre rum; det fysiska, mentala och sociala rummet. Det fysiska rummet innefattar de faktiska förutsättningarna vi har att leva med och utefter det praktiserar det dagliga livet. Det fysiska rummet är det praktiska rummet, i vilket vi med material och föremål fysiskt rör oss med våra kroppsliga sinnen. Hur vi sedan avbildar denna fysiska miljö med kartor, stadsplanering, ingenjörskonst etcetera kallar Lefebvre (1991) för det mentala rummet. Det är det konceptuella rummet, vilket jag menar innebär att vi genom abstraktion försöker förklara och teoretisera praktiken. När vi i stället talar om bilder och symbolanvändning hamnar vi i det sociala rummet vilket dess invånare och användare konstruerar föreställningen om. Det sociala rummet menar Lefebvre (1991) är det man "lever i". Lefebvre (1991) menar att de tre rummen ska betraktas som en sammanslutning då de är sammankopplade och beror av varandra.

Jag vill också belysa hur både agerandet och upplevelsen av agerandet påverkas av de rumsliga förutsättningar vi har att röra oss med. Samma sak gäller för verksamheten hos de

olika frivilligorganisationerna. Vilken utrustning finns, vilka verktyg finns, var befinner de sig, när befinner de sig någonstans, med vem befinner de sig? Pink (2012) talar om ”praktiserat rum”, där rummets komponenter hänger samman och samverkar med agenten i rummet. Denna sammanvävning av saker och rörelsemönster blir intressant särskilt gällande mina observationer av att de olika ”frivilligplatserna” konstrueras av de specifika verksamheterna. Praktiserat rum kan även kallas för det performativa rummet (Schechner, 2006).

3.2 Att ge och att få

Då rumsligheten har fungerat som det yttersta perspektivet i det teoretiska ramverket så har Marcel Mauss gåvoteori från 1997 fungerat som det nästföljande.

Gåvan är, enkelt uttryckt, ett utbyte av något slag. Teorin bygger på att det finns en inneboende skyldighet att återgälda givna gåvor och Marcel Mauss (1997) menar därför att gåvoteorin kan ses som en skyldighetsteori. Grundtemat hos gåvan är förpliktelsen att ta emot och plikten att ge tillbaka där återgåldandet alltså är en inneboende del.

Mauss (1997) teoretiserar en typ av gåvoinstitution där gåvoutbytet bygger på gåvans normer att det är en plikt att ge gåvor, det är en plikt att ta emot gåvor och att det är en plikt att ge gengåvor. Mauss kallar normerna för De tre förpliktelserna: givande, mottagande och återgåldande. Jag tycker det kan ses som ett kretslopp, där det ena ger det andra.

Kortfattat handlar plikten en hel del om att inte ”tappa ansiktet”, alltså sin värdighet gentemot sig själv och sina nära. Genom gåvan står givarens ’persona’ på spel (Mauss, 1997).

Förpliktelsen att ta emot handlar i korta drag om att anta utmaningen som gåvan innebär (Mauss, 1997). Att inte ta emot en gåva betyder att mottagaren redan i förväg misslyckas uppfylla förväntan på att betala tillbaka och därmed misslyckas visa sin värdighet. Detta i sin tur relaterar till förpliktelsen att betala igen, om så inte sker är ansiktet förlorat för alltid (Mauss, 1997).

Eftersom ”innehörden av att ge någonting, är att man ger en del av sig själv” och att ”gåvan är ett objekt som förmedlas i enlighet med gåvans normer”, menar Mauss (1997:9, 26) att gåvan är ett kulturfenomen.

Som en slags utbytesteori ser gåvoteorin ett så kallat kontraktsamhälle. Via gåvan erbjuds (den frivilliga) personen medlemskap i organisationen och personen kan inte avvisa gåvan

utan att konflikt uppstår (Mauss, 1997). I relation till detta står att (den frivilliga) personens gåva till organisationen är att vara öppen för att sluta avtal. Ett annat enkelt exempel är vänskap, som om den avisas uppstår till en början någon slags konflikt. Mellanmänsklig vänskap bygger på den specifika vänskapens kontrakt och avtal mellan parterna.

Varför Marcel Mauss gåveteorin är relevant för analysen av frivilligheten förklaras av idéerna om skyldigheten att återgälda. Mina studiedeltagares tankar om skälet till deras frivilliga engagemang talar väldigt mycket för gåveteorins förklaring om utbyte och skyldighet att återgälda. Detta är i sin tur viktigt för uppsatsens resonemang om att vissa "ofriheter" (till exempel krav på återgäldning) är inbyggda i frivilligheten.

3.3 Gemenskap och att känna sig hemma

McMillan och Chavis (1986) lyfter fyra dimensioner för hur känslan av gemenskap kan tolkas. Dimensionerna översätter jag till medlemskap, inflytande, integration och känslomässig koppling. Dessa blir viktiga att ta i beaktande som något som påverkar upplevelsen och praktiken av frivilligheten i organiserad form och varför den frivilliga värnar om sitt medlemskap i organisationen.

Med medlemskapet avses känslan att tillhöra och vara en del av en grupp i vilken man har investerat en del av sig själv. Gruppgränser är här viktiga för förtydligandet av vem som ingår och inte ingår i gruppen (McMillan & Chavis, 1986). Dessutom är gemenskaper föreställda "där kontakter sker ansikte mot ansikte", enligt Benedict Anderson (1991:21). Med det menas att gemenskapen skapas av den avgränsade gruppen i fråga, i den mellanmänskliga interaktionen. Frivilligorganisationernas inre gemenskap genereras således i den egna verksamheten på samma sätt av "face to face".

Tillhörighetskänslan bygger bland annat på medlemmens upplevelse av acceptans från gruppen och därigenom en villighet att bidra till gruppen. Här föreligger en reciprocitet i att identifiera sig med gruppen och därav viljan att ställa upp för den (McMillan & Chavis, 1986).

Med inflytande avses möjligheten att vara delaktig, kunna påverka och som medlem känna sig behövd. Inflytandet är dubbelriktad, det vill säga att individen vill kunna påverka samtidigt som individen influeras av gruppen. Med detta leder att en viss typ av konformitet uppstår i och av gruppen, bland att med anledning av behovet av att bekräfta både medlemmarna och gruppens sammanhållning (McMillan & Chavis, 1986). Detta kan bli

särskilt intressant i fråga om hur frivillighet skapas ur och enligt gruppen på samma sätt som beskrivs ovan.

Integration syftar i det här sammanhanget på gruppens sammanhållande kraft och medlemmens behov av att vara delaktig. Gemenskapens vitala byggsten påstås vara den stärkande kraften av att vara med. Den positiva känslan av samhörigheten måste vara belönande för individen, det vill säga vara givande på något sätt. Att till exempel dela idéer kan innebära att man börjar inse att gemensamma behov och prioriteringar uppnås bättre tillsammans (McMillan & Chavis, 1986).

Den fjärde, och sista dimensionen enligt McMillan och Chavis (1986) är den känslomässiga kopplingen som sägs baseras på en gemensam historia. Ju mer interaktion, desto närmare kommer medlemmarna varandra vilket bidrar till ökad positiv upplevelse av relationerna sinsemellan. Påfrestningar och andra utsatta lägen som hanteras gemensamt sägs bidra till starkare sammanhållning. Särskilt intressant för den här studien är att den emotionella investeringen i exempelvis sitt bostadsområde leder till att man är mer benägen till att bry sig än om man inte hade varit delaktig i samma utsträckning (McMillan & Chavis, 1986).

Platsanknytning kan lyftas fram i relation till att människor bryr sig – om sin plats och om sin gemenskap.

Edward Relph (1976) menar att känslan av hem blir vägledande för att närmare förstå anknytning till plats och vad det ger i relation till att bry sig om sin gemenskap. Han har en fenomenologisk blick på analyskonceptet plats och menar att det är en alltför förenklad och förnekande bild att säga att människor känner sig hemma bland människor med liknande intresse oberoende var de befinner sig. Gemenskapens anknytning till den fysiska upplevelsen tas ofta för given, menar han, men att bara prata om position och läge är inte tillräckligt som platsens enda identitet (Relph, 1976). Trots mobilitet och nomadisk livsstil skapas och upprätthålls ändå platsanknytning. Det måste alltså ligga något bortom lägespositionen i sig när det kommer till platsens betydelse för känslan av gemenskap och för att känna sig hemma.

Relph (1976) menar att fortlevnad av en gemensamt upplevd platskaraktär bidrar till att upprätthålla känslan av förenande och gemensam anknytning, vilket är viktigt i fråga om de frivilligas strävan efter resiliens och uthållighet.

Relph (1976:33) lyfter idén om att känslan för engagemang och identitet som byggs upp ur mänsklig kontakt uppkommer högst troligt då dessa människor delar ”same piece of ground”. Detta är en relevant idé i det här arbetet för att de frivilligverksamheter jag har studerat är just lokala och upprätthålls av att medlemmarna finns i närområdet. För det andra blir idén viktig eftersom den också kan ta fasta på en upplevd gemenskap i fler dimensioner än just det lokala, till exempel gemenskaper som finns på nationell nivå.

Det sägs alltså att gemenskapens egenskaper uppkommer på och ur en delad plats.

The relationship between community and place is indeed a very powerful one in which each reinforces the identity of the other, and in which landscape is very much an expression of communally held beliefs and values and of interpersonal involvement. (Relph, 1976:34).

Platsanknytning är alltså intressant och relevant i relation till gemenskap. Att gemensamt knyta an till en plats och dess utformning blir viktig för att utmärka gemenskapen. Precis som Relph beskriver här ovan blir platsens landskap ett viktigt uttryck för likasinnade. Kort sagt är exempelvis sjön och vattnet en förutsättning för sjöräddarnas community. Jag tror också många håller med mig om att man gärna är hängiven den plats där man känner sig hemma, därav till exempel benämningen ”Hem-värn” – att värna hemmet.

Ett lokalt socialt nätverk, eller gemenskap, kan också ses ur teorin om socialt kapital och kulturellt kapital av exempelvis Pierre Bourdieu (1993) och Robert Putnam (1992). Tillit poängteras som grundläggande i förhållande till socialt nätverk. Nätverkets gränser sägs vara en annan betydande faktor för upprätthållandet av gemenskapen (Trädgårdh, 2013). Inom ett nätverks gränser sägs kulturellt kapital förekomma, antingen något gruppen eller individen själv besitter. Om en frivillig sjöräddare också äger en egen båt och har en båtplats i samma hamn där denna är stationerad sjöräddare så säger teorin att samtidigt som det sociala nätverket och kapitalet troligtvis breddas, ökar även sjöräddarens kulturella kapitalet inom sociala nätverket (Bourdieu, 1993).

3.4 Aktörskap och performativitet

Aktörskap är ett koncept som gärna används för att diskutera individens handlingsfrihet i förhållande till yttre bestämmelser och omständigheter, varför det blir intressant i fråga om frihet kontra ofrihet i frivilligsammanhang. Aktörskapet grundar sig på att något görs praktiskt och ”performativt”, det vill säga inövat (Schechner, 2006).

Med syfte att överbrygga mikro- och makroorienterade teorier om aktörskap är Anthony Giddens (1984) en central tänkare inom sociologin med sina idéer om aktörskap.

Giddens (1984) menar att individen är både skapare och skapad av historia och geografi. Vidare förhåller sig individen till det sociala systemets regler och resurser som i sin tur möjliggör aktörskapet. Enligt Gottzén (2014:249) menar Giddens att ”alla människor är aktiva agenter och samhället är deras produkt”. Denna dynamik ”mellan myntets två sidor” liknar till exempel uppfattningen att det militära och det civila försvaret stärker varandra.

Giddens idéer om aktörskapet och aktörers medvetandenivå kommer lyftas fram i analysarbetet. Idéerna bygger på fenomenologiskt erkännande av människan som en förnimmande varelse där varseblivning, kognition och språk är betydande. Det innebär med andra ord att individen med dess agens ses som en medveten aktör med kapacitet och makt att välja att handla och att *inte* handla (Gottzén, 2014). Om möjligheten till att agera annorlunda går förlorad upphör individens aktörskap. Giddens (1984) delar in detta i tre olika medvetandenivåer.

Det omedvetna står för tankar och impulser som mer eller mindre är förträngda. Viktigt enligt Giddens är att trots att dessa tankar ses som förträngda är aktören reflexiv och har möjlighet till självkontroll. Den praktiska medvetenheten å andra sidan är inte förträngd men svår att verbalisera (Giddens, 1984). Ett vanligt exempel på detta är att cykla – det är nästintill omöjligt att lära sig cykla och att förklara cyklandet utan att praktiskt utföra handlingen själv med sin egen kropp. Aktören gör sig varse kunskapen via praktiskt medvetande och efter inövning tas den förgiven (Gottzén, 2014). Till skillnad från kunskapen om hur man bör agera innebär den diskursiva medvetenheten att aktören förväntas kunna förklara sina handlingar verbalt. Den diskursiva och praktiska medvetenheten är tätt sammankopplade och skillnaden mellan dem är flytande, menar Giddens (1984).

Aktörskapets praktiska och diskursiva medvetande blir ett hjälpmedel för att analysera utförandet av frivilligheten inom den valda kontexten, där jag själv har deltagit under mina studiebesök. Även om vi ofta har en diskursiv medvetenhet och ett språkförråd för att försöka förklara vad frivillighet innebär för individen som utför den frivilliga verksamheten så behövs trots allt den praktiska kunskapen för att kunna fånga innebörden av frivilligheten för den enskilde aktören.

Giddens (1984) menar att vi använder sociala strukturers regler och resurser intuitivt på den praktiska medvetandenivån. Intention blir ett intressant koncept för uppsatsens analys. Enligt Giddens, syftar intention till att individen vet eller tror att en handling kommer ha en viss karaktär och ett visst utfall och väljer att agera utefter det. Intention skapar ofta ett antal olika oförutsedda konsekvenser, vilket går att applicera på de frivilligas engagemang och agerande inom sina verksamheter (Giddens, 1984).

Giddens (1984) idéer om aktörskap knyter an till förkroppsligad kunskap där Pierre Bourdieus (1993) tankar kring aktörskap också blir relevanta för studien. Bourdieu (1993) refererar till praktiserandet som själva formen för aktörskapet.

Både Giddens (1984) och Bourdieus (1993) teorier går hand i hand med arbetets metodologiska inriktning på så vis att praktiserandet är en samproduktion av social verklighet mellan värld och kropp. Situerad kunskap uppnås av att själv vara placerad i den praktiska världen och behövs för att förstå praktiserandet (Haraway, 1988). Detta pekar på den praktiserade och förkroppsligad kunskap som jag också vill referera till för att nå kunskap om hur frivilligheten *produceras* i det valda sammanhanget (Schechner, 2006; Pink, 2012). Särskilt intressant blir det som perspektiv på organisationernas övningar och kurser som jag har besökt.

3.5 Volontär, frivillig eller ideell?

En viktig observation är att frivillig-begreppet är svårdefinierat och att det leder till en begreppsförvirring. Det beror på den smala distinktionen mellan de snarlika begreppen volontärskap, frivilligt och ideellt. Jag presenterar några definitioner här nedan med början i ordet volontär och slutar med ordet belöning.

Nationalencyklopedin (NE) (Nationalencyklopedin, [NE], u.å.) skriver följande om ordet volontär:

(av franska *volontaire* 'frivillig', av likabetydande latin *volunta'rius*, av *volu'ntas* '(fri) vilja'), person som för utbildning eller ideella ändamål arbetar mot låg eller ingen lön, [...] Före 1952 kallades också värnpliktiga som skrev kontrakt om vidareutbildning till befäl för volontärer.

Volontär kan alltså tolkas som en sammansättning av frivillig och ideell. Den här uppsatsen har tagit fasta på ordet frivillig, bland annat eftersom det är det ordet som återfinns i offentlig kommunikation hos samtliga organisationer jag har varit kontakt med.

I Svenska Akademiens ordlista och hos NE heter det att ”frivilligt” i sin tur är något som ”utförs av fri vilja” (Svenska Akademiens Ordlista, [SAOL], 2015; Nationalencyklopedin [NE], u.å.).

Jag skulle vilja påstå att ”fri” och ”vilja” delvis är förvillande för vad den här uppsatsen belyser, något som jag kallar för ”ofriheter” som ofta omedvetet ligger inbyggt i ansvar, skyldighet och krav. Att ”frivillig” enbart skulle innebära fri vilja, behöver problematiseras. Själva ordets uppbyggnad av fri och villig associerar såklart lättare till fri vilja än vad ”volontär” gör. Men i uppsatsens sammanhang kan man med egna beslut, medvetna eller omedvetna, (av fri vilja) åsidosätta just sin fria vilja, till exempel i en formell skyldighet, eller i en självpåtagen skyldighet.

Hos NE ges också exemplet: ”om person som efter *eget beslut* åtagit sig visst uppdrag, särsk. som soldat”, vilket jag anser är lättare att förstå, än att något görs i en obestämd form av ”fri vilja” (Nationalencyklopedin [NE], u.å., *författarens betoning*).

För att ytterligare komplicera saken så skriver NE att ”ideell” är någon eller något ”som verkar utan vinstintresse för ett gott syfte” och ger följande exempel. ”Som inte kan räknas i pengar.” (Nationalencyklopedin [NE], u.å.). MSB skriver i linje med detta följande i en av sina rapporter (MSB, 2022).

En frivillig utför vanligen det frivilliga arbetet vid sidan av en huvudsaklig sysselsättning såsom yrkesutövning eller studier. Däremot behöver inte frivilligt arbete nödvändigtvis vara ideellt, utan kan utföras mot ekonomisk ersättning. Begreppet *frivillig* är definierat i några avseenden i författningstext, och har i beredskapssammanhang traditionellt använts som motsats till individer som tjänstgör med plikt.

Distinktionen mellan ideell och frivillig verkar alltså ligga i frågan om ekonomisk ersättning. Ideellt i MSB:s mening innefattar alltså inte ekonomisk ersättning, likt det som är NE:s definition. Under det första analysfokuset (kapitel 4) diskuterar jag vidare hur olika ersättningsformer kan fungera för frivillighetsfenomenet i termer av belöningar. Där framgår då att definitionerna här ovan inte är oproblematiskska, att ordet belöning saknas trots att det i verkligheten är av central betydelse som förklaringsfaktor i de olika frivilligbegreppen.

4. Det första analysfokuset – Varför frivillig och var går frivillighetens gränser?

Bakom mitt mastersarbete finns min förundran sedan tidigare över varför vissa medborgare väljer att engagera sig frivilligt i verksamheter som exempelvis innehåller svåra risker. Ambitionen och syftet med arbetet är dock inte att ge ett fullständigt svar på rubrikens frågor, men de är ändå centrala för projektet och behöver därför präglade den inledande analysen. Jag har under analysarbetet kommit fram till att svaren har att göra med två huvudfaktorer. Det gäller individens egna underliggande personliga drivkrafter och det gäller individens föreställningar om den lokala frivilligverksamheten. En diskussion om dessa två faktorer följer nu här.

4.1 Viktiga drivkrafter – belöningar av olika slag

Ett tydligt mönster som jag har observerat under mina studiebesök och intervjuer, är att det frivilliga åtagandet behöver ge någonting tillbaka till den frivilliga individen. Engagemanget består alltså av ett ge och få-förhållande. Under i princip samtliga samtal som jag har haft med frivilligt engagerade nämns att man inte skulle fortsätta vara engagerad om man inte fick ut något av det för egen del, vilket ju är väldigt intressant i frivilligsammanhang där ordet ideellt ofta används.

Till min hjälp för att ta mig vidare med denna insikt utgår jag från Marcel Mauss (1991) teori om gåvan – gåvoteorin – en utbyteteori. Enligt den utför vi människor handlingar för att hjälpa andra med en förväntad ömsesidighet till den egna handlingen. Likt en gåva kan en person välja att bidra med något, med en direkt avsikt att få en återgåldande handling tillbaka, som ett slags kvitto tillbaka, kanske ett tack. Teorin stämmer väl med studiedeltagarnas uttalanden om deras eget engagemang då många har nämnt för mig att de drivs av den uppskattning som de blir bemötta med. Reciprocitet och ömsesidighet är alltså nyckelbegrepp att ha i åtanke i den fortsatta analysen.

Med den här analysen i botten tycker jag det är en intressant fråga om ekonomisk ersättning så som direkt lön verkligen inte har någon betydelse för den frivilliga personen. Det visade sig väl ute i fält, att ekonomisk ersättning tvärt om uppfattades som en nästintill självklarhet för några av de frivilligt engagerade (dock inte i Sjöräddningssällskapet där min förstudie genomfördes). Så här kunde det resoneras där det ändå fanns en viss ekonomisk ersättning med från början:

Sofie: Hur är det då att inte få lön, eller att det inte är avlönat längre?

Mats: Ja alltså [suck] jag vet inte riktigt vad jag ska svara på det. Den ersättningen som vi hade då som även är idag är ju ingen jättehög ersättning. Det här är ju en ganska stor uppoffring, att upprätthålla jour och att vara beredd på att åka på fem minuter. Jag kan inte säga vad det är i pengar idag, men för vår del här och även när vi var en deltidsstation så ställde man ju upp mycket för *byns* skull, så det var ju klart lite bonus att man hade betalt. Och, det ska man ha naturligtvis. Och vi har ju betalt idag även när vi åker på uttryckningar men vi har ju ingen ersättning nu när vi övar till exempel eller gör någonting annat. Det är bara för uttryckningar vi har betalt.

(Citat ur intervju, Frivillig brandkår no.2, 2022)

Frågan om lön eller inte belyser vad frivillighet i själva verket innebär för den frivilliga personen. Här följer fyra aspekter på det.

För det första innefattar ekonomisk ersättning en typ av meningsskapande. Lön kan enligt studiedeltagarna ses som något negativt som stör det genuina engagemanget och som påverkar kvaliteten på det frivilliga åtagande på ett negativt sätt. Det kan också betyda något positivt och vara nödvändigt för vissa för att vilja fortsätta vara frivillig.

För det andra är idén bakom ett arvode att det ska vara en viss typ av återgäldning för en persons åtagande. Precis som gåvoteorin säger så förutsätter utbytet en förpliktelse att betala igen. En mottagare (här "samhället") som tar emot en gåva, i uppsatsens fall till exempel en räddningstjänst, är ålagd förpliktelsen att ta emot den i syfte att "anta utmaningen" att uppfylla förväntan på att med värdighet bemöta gåvan. Det följs då av mottagarens plikt att betala igen enligt den inneboende skyldigheten i gåvan (Mauss, 1997).

Arvodet till de frivilliga kan alltså ses som en inneboende skyldighet att betala tillbaka den utförda tjänsten, som gjorts i form av en gåva. Arvodet ska då alltså inte betraktas som lön utan som "återgäldande av en gåva". Det här är troligen ett implicit resonemang för de flesta. Jag har med hjälp av gåvoteorin ändå kunnat observera "känslan" av att ge och få ute bland de frivilliga.

För det tredje är lön i pengar enbart en typ av ersättning bland andra. Tacket till en sjöräddare som har genomfört ett framgångsrikt räddningsuppdrag fungerar likadant som arvodet. En annan kommentar av social natur som jag fick var "det är ungdomarna som är kvittot på det man gör ju, det är arvodet" (Intervju: 2022). Det sades av Crille, en frivillig inom

Försvarsungdom och är samstämmigt med vad Lena inom Hemvärnet uttryckte. Det är alltså exempel på en annan typ av ersättning eller belöning som träder fram i ge- och få-relationen.

För det fjärde finns gruppens sammanhållande kraft och medlemmens behovsuppfyllelse av att vara delaktig, som en belöning i sig. Den positiva känslan av samhörigheten måste vara givande på något sätt. Att till exempel dela idéer kan innebära att man börjar inse att gemensamma behov och prioriteringar uppnås bättre tillsammans (McMillan & Chavis, 1986).

Det finns alltså också sådant som mer indirekt kan fungera som belöning, till exempel att gruppen man tillhör står för en hög kvalitet, stor kreativitet eller hög moral och att man själv får vara en del av den gruppen, det vill säga sådan belöning som McMillan och Chavis (1986) menar.

Under samtal med mina studiedeltagare har det till exempel ibland framkommit att om deras engagemang i stället hade varit ett avlönat heltidsjobb skulle de inte längre vilja vara med. Lena inom Hemvärnet menar till exempel att om hennes utbildningsuppdrag hade varit på heltid skulle det innebära att kreativiteten med frivilligheten går förlorad (Intervju: 2022). Samtalet fortsatte med att lönefrågan snuddade vid frågor om lön kontra kvalitet på den enskildes åtagande hos frivilligorganisationen.

Lena: Som jag har förstått det är det en het fråga som diskuteras nu. Vissa tycker att man behöver ha en större summa och vissa tycker att man inte ska ha någonting alls. Det är ju en balansgång. Om man bara skulle ta in folk som gör det på sin frivilliga tid och strunta i summan pengar, då jag tror jag kanske inte riktigt att kvaliteten kommer hålla, det kommer inte *alltid* vara så god kvalitet på dessa människor. Men ändå tror jag att man behöver ha någon form av arvode eller någon form av – ja, här har du någonting mer än bara för att du gör det för att du tycker att det är roligt.

(Citat ur intervju, Hemvärnet, 2022).

Alexander inom Hemvärnet som jag träffade under mitt besök hos Försvarsungdom resonerar på samma sätt om kvalitet kontra ersättning. Samtidigt fortsätter han tänka att en ekonomisk ersättning kan medföra att man då gör det mer för att man måste, i stället för att i första hand göra bra ifrån sig (Intervju: 2022). ”Jag tänker att det är det man fångar i frivilligheten, att det är människor som verkligen vill”, fortsätter han.

Belöningen för Alexander är uppenbarligen att få befinna sig i en grupp ”som verkligen vill” och att det på så sätt uppnås en slags ”frivillighetens kvalitet” som han vill vara en del av. Personernas funderingar innehåller också de frågor om måsten, ansvarstagande och frivillighet som behandlas under det andra analysfokuset (kapitel 5).

Eftersom uppsatsens fokus ligger på den aktiva frivilligheten, oavsett om den ersätts ekonomiskt eller inte, kommer jag här inte gå djupare in på lönefrågan. Frågan om belöning (gåveteorin) illustrerar dock komplexiteten i själva frivilligheten – vad frivillighet är och vad det inte är för den enskilde (frivillighetens gränser). Som nämns under kapitel 3.5 finns det en viss distinktion mellan att arbeta ideellt och att arbeta frivilligt, men samtidigt förutsätts ideellt vara frivillighet. Det är uppenbart svårdefinierat, särskilt när organisationer själva använder begreppet ”frivilligt engagemang” som ibland samtidigt kan ersättas ekonomiskt med direkt lön (inkomst av tjänst).

Diskussionen ovan tydliggör att frivilligheten utövas, uppfattas och upplevs beroende på var, när och i vilket sammanhang den studeras. Under mitt projekt har jag kommit underfund med att de skiftande personliga drivkrafterna (de olika belöningarna) hela tiden medverkar i engagemanget. Av fältarbetet i de olika sammanhangen fann jag samtidigt att det i alla organisationer gärna tas för givet vad frivilligheten är och att frivillig-begreppet används ganska brett utan större reflektion av vad det återspeglar och innebär.

Summa summarum är att den frivilliga individen behöver kunna få ut något för sin egen personliga del av att vara organiserat och aktivt frivillig. Den gränsen för frivilligheten är mycket tydlig.

4.2 Viktiga föreställningar – bilden av den lokala frivilligheten

Det stod klart redan tidigt under mina förstudier hos Sjöräddningssällskapet att bilden av frivilligheten har en mycket stark koppling till lokala förhållanden av olika slag. Här följer en diskussion om tre sådana förhållanden.

För det första är den geografiska platsen av stor betydelse. Genom att resa till och från de olika platserna där organisationerna befinner sig fick jag en överblick över olika förutsättningar och förhållanden de hanterar. Med min, liksom de frivilligas, mänskliga förnimmande närvaro identifierade och utformade vi platserna (Relph, 1976). Av mina

platsbesök förstod jag att frivillighetens utformning är lokalt varierande och lokalt driven. För frivilligheten inom räddningsverksamheterna har detta varit extra tydligt.

Figur 4 t.v.: Sjöräddningsstation belägen vid sandstrand och intill storstad Figur 5 t.h.: Sjöräddningsstation belägen bland klippor i skärgård. (Författarens bilder).

Räddningsstationerna är belägna ute i byar, mindre orter eller på en enskild skärgårdsö många mil bort från närmaste större stad, andra ligger i grannkommunen till en storstad och andra finns inom den större staden. Dessa geografiskt olika platser resulterar i varierande föreställningar om vilka typer av räddningsinsatser det finns behov av och hur dessa bör utföras – till exempel sjöräddning på öppet hav eller i en insjö, brandbekämpning och livräddning i en by där alla känner alla eller i en storstadsregion. Föreställningarna blir olika eftersom vi människor erfar världen då vi är *av* världen (Ingold, 2013). Frivilligheten varierar till följd av vilket åtagande som bedöms krävas för de speciella geografiska förutsättningarna och erfarenheterna. Det fysiska, det mentala och det sociala rummet samspelar och lägger grunden för utformningen av vad frivillighet är och tillåts vara lokalt (Lefebvre, 1991).

Det andra förhållandet gäller bilden av själva aktörskapet. Frivilligheten skapas av den kreativa och aktiva individen i själva situationen i den lokala miljön (Giddens, 1984). Detta enligt idén att individens föreställningsförmåga möjliggör tillvarons mening och genom denna skapar individen framställningen om sig själv; hur denna har varit, är och kommer att vara. Föreställningsförmågan påstås vara nyckeln till både människan själv och hennes medvetenheten (Rapport & Overing, 2000). Med detta perspektiv kan vi utgå från att frivillighet är något som varje enskild individ har en egen föreställning om. Föreställningen är inte nödvändigtvis unik, men den tillhör individen, vilket resulterar i ett icke universellt förhållningssätt till vad frivillighet är och inte är.

Figur 6 t.v.: Fyra frivilliga ur ena frivilliga brandkåren övar vattenhantering utanför brandstationen i byn intill ett bostadshus. (Författarens bild). Figur 7 t.h.: Jag sprutar vatten med vattenslang med hjälp av en kårmedlem. (Lånad bild från kårmedlem).

De frivilliga brandmännen i figur 6 övade under det här tillfället hantering av vatten och vattenslang. Övningens utformning bestämdes på plats, innan start och justerades utifrån hur varje övningsmoment fungerade och inte fungerade. Detta beslutades alltså av de frivilliga på plats i situationen, med mig som besökare och som medverkande under vissa moment (se figur 7). Här erfor jag till exempel tyngden av vattenslangen och trycket som blev av att öppna vattenventilen på slangen. Det var bra att få hjälp av en andra person för att kunna hantera vattenslangen, men tanken är att helst hantera den själv, visade de mig. Enligt Ingold (2012) skapade vi frivillighetsstunden på plats tillsammans, det vill säga gjorde det som var roligt, spännande och hanterbart för oss i stunden inom ramen för kvällens övningsschema. Frivilligheten är med andra ord på det här sättet performativt konstruerad (Schechner, 2006).

Baserat på Giddens (1984) struktureringsteori konstrueras frivilligheten i samspel mellan aktör och aktörens förutsättningar. Det kan därför påstås att den frivilliga personen skapar frivilligheten baserat på frivillighetens aktuella förutsättningar. Skillnaden mellan diskursivt och praktiskt aktörskap kan tolkas som att den frivilligt engagerade personen förklarar frivillighet annorlunda från hur hon eller han faktiskt agerar. Därför är metodvalet av att kombinera samtal och deltagande observation en fördel för analysen här.

Dessutom menar Giddens (1984), likt Ingold (2011) att ageranden aldrig är separerade från kroppen och kroppens samspel med den omgivande världen. Det kan alltså hävdas att frivilligorganisationerna och kårerna utgörs av medlemmarnas kroppar och vad de uttrycker

om den kroppsliga erfarenheten. Aktörerna i fråga producerar organisationen och kåren och representerar dels sin verksamhet, dels den tillhörande frivilligheten (Giddens, 1984).

Jag har noterat att trots frivillighetsbegreppets association till ”inga måsten” har det i de olika organisationerna hela tiden dykt upp dimensioner av just måsten av olika slag. Det tredje förhållandet gäller då alltså frågan om ”verksamhetens måsten” som styrs både av den lokala kulturen och av verksamhetens art. Jag har stött på allt från förväntan på krav, ansvar, känsla av skyldighet och ibland känsla av plikt. Allt detta som går att betrakta som ”ett upplevt tvång”, ryms inom frivilligheten och utgörs av vad jag kallar för ”frivillighetens ofriheter”. Jag går djupare in på detta i kapitel 5.

Diskussionen ovan, om drivkrafterna som har med belöningar att göra och om föreställningarna som är lokalt präglade, kan ge en hjälp att besvara frågorna ”varför frivillig?” och ”var går gränserna för frivilligheten?”. Jag vill med det här avsnittet alltså visa på några grunder som enligt min mening verkar dimensionera frivillighetens gränser hos några utvalda verksamheter inom samhällssäkerhetsområdet, som ju är uppsatsens ram. Ytterligare grunder finns säkerligen i andra sammanhang som pekar på vad frivillighet är och inte är just där.

Frivilligheten är ibland betald ibland inte. Frivilligheten måste ändå alltid innehålla någon personlig belöning. Frivillighet kan innefatta fri vilja under både formellt och upplevt tvång, till exempel med jourkrav. Frivilligheten är lokal och situationsbestämd. Frivillighet är performativt konstruerad (skapas och avgränsas i handling).

5. Det andra analysfokuset – Frivillighetens ofriheter

Under sommaren och hösten 2021 involverade jag mig som framgått en hel del med svenska Sjöräddningssällskapet där jag bildade mig en första uppfattning om vad frivillighet inom räddning av människor är för något. Jag lärde mig om själva frivilliggörandet baserat på vad jag fick syn på där. När jag däremot sedan fick tillgång till andra frivilligrum insåg jag att sjöräddarnas frivilligupplevelser skiljde sig åt eftersom det ställs speciella jourkrav på dem. ”Frivillighetens ofrihet” i deras organisation blev mycket påtaglig för mig som extern observatör.

Som diskussionen i kapitel 4 vill illustrera har jag uppfattat frivillighet som ett rörligt och föränderligt fenomen och något som inte alltid bara är en ”fri” frivillighet. Att i den fortsatta

analysen uppmärksamma vad som *inte* är ”fritt” innebär en närmare förståelse för den enskildes frivilligränser. Det blir ett sätt att ”ringa in” frivilligheten från olika håll.

Ambitionen är därför att i detta kapitel skapa en översiktlig förståelse för några av frivillighetens ofriheter. Det som är formella juridiska krav (formella ofriheter) blandas med personliga upplevelser av skyldighet och ansvar. Här är det viktigt att påminna om avgränsningen i uppsatsen att exkludera en beskrivning av pliktlagar, anställningslagar och andra tvingande offentliga regler ur analysen (se kapitel 1.4). Med ett kulturanalytiskt syfte är diskussionen här i stället fokuserad på de frivilliga individernas upplevelser och uppfattningar av ofriheter oavsett om de är uppkomna på formella grunder eller inte. I sammanhanget med samhällssäkerhet, med dess allvarliga innehåll, gör att ”frihets och ofrihetsfrågan” blir komplex och extra intressant.

Jag har valt att dela in diskussionen om ofriheterna i tre teman som har med ansvar, hängivenhet och gemenskap att göra. Jag har sett att just dessa faktorer samspelar och påverkar hur frivillighet upplevs och praktiseras i den valda kontexten. Faktorerna verkar dessutom ha en stor inverkan på själva drivkraften till det frivilliga engagemanget och delaktigheten, vilket är intressant då faktorerna innehåller inslag av just frivillighetens ofriheter.

För att fånga upp viljan att bry sig om eller att ta ansvar för något som upplevs som särskilt skyddsvärt för samhället tar jag i diskussionen även hjälp av mycket vida begrepp som medborgarskap, patriotism och demokrati å ena sidan och personligt ansvar, personlig anknytning och gruppgemenskap å andra sidan. Det placerar individen i förhållande till ett makro- och samhällsperspektiv och vice versa.

5.1 Upplevt ansvar och upplevda skyldigheter som en ofrihetsfaktor

Tillit är en vital utgångspunkt för att förklara varför verksamheter av alla de slag är möjliga att upprätthållas (Fors-Brandebo, 2021; Trädgårdh, 2013). Till tillit kan krav och ansvar knytas och dessa kan upprättats eftersom det finns tillit till att de följs och uppfylls. Skyldigheter kommer ur krav, men också ur ansvar. Skyldighet och tillit samspelar alltså. Dessa ”förhållanden” är centrala i ömsesidig mänsklig interaktion. Den fortsatta diskussionen kommer därför fokusera på dessa tillsitsrelaterade begrepp ansvar och skyldighet. Analysen kommer närmare bestämt behandla känslan av ansvar och skyldighet, något som ofta visat sig hos de frivilliga i det empiriska materialet.

Trots att man ”bara” är frivillig känner man som enskild frivillig alltid något ansvar inom de studerade verksamheterna. Känslan av ansvar kan förklaras av förväntningar, till exempel allmänhetens förväntan på att organisationerna bedriver en utlovad samhällsviktig verksamhet, eller interna förväntningen på att gruppens ansvarsfördelning ska följas och uppfyllas.

En uppmaning till civilsamhället om frivilligt ansvar kan ske på många olika sätt, till exempel av en kommun på en reklampelare under pandemi. Notera att ett återgåldande ”tack” kombineras med uppmaningen.

Figur 8: Reklampelare på offentlig plats med uppmaning om att ta ansvar. Januari 2022. (Författarens bild.)

Civilsamhället förväntas kunna ta eget ansvar och uppmanas här till det. Innebär det då att de aktivt organiserade frivilliga också tar ett steg ytterligare när det kommer till frivilligt ansvar?

Som går att utläsa ur SAOB:s och NE:s definitioner (se kapitel 3.5) innefattar ordet frivillig en fri vilja. Själva ordet frivillig eller frivillighet kan på så sätt enkelt associeras till något som har med frihet och autonomi att göra. Det är just detta som blir så intressant när frivilligheten blandas med andra element som ofta inte förknippas med frihet, alltså skyldighet, ansvar och krav, det vill säga måsten som tvärtom kan tänkas beröva den frivilligas frihet. Det borde finnas någon slags balanserande nivå mellan det ”fria frivilliga” och ”ofria frivilliga” här. Kanske finns den i det som kallas ”frihet under ansvar”?

Därför frågade jag mina studiedeltagare vad de tänker om detta. Svaret blev ofta att frihet under ansvar i grund och botten handlar om att det behöver finnas ett gemensamt mål och riktning för att friheten under ansvar ska fungera (Intervju: Lena, 2022). På vilket sätt målet uppnås kan ha med friheten att göra. Ansvar för att målet uppnås fungerar bildligt sett som konstruktionen av ett hus, medan friheten (frivilligheten) är husets innehåll.

Liknande det som gåveteorin säger om ömsesidighet och om den inneboende förpliktelsen av återgäldning, så kräver gåvoförhållandet att ansvaret också ger den frivilliga utrymme för frihet (Mauss, 1997). Som tidigare diskuterats i uppsatsen så agerar den frivilliga utifrån en slags egoism och ”ett tänk om egen vinning”. Ansvar som eventuellt ställs på den frivilliga måste alltså kunna motiveras och vara försvarbart gentemot mängden frihet som ges, alltså ett balansförhållande.

Liknande frågan om det är så att ett avlönat frivilligt åtagande kan motverka frivillighetens kreativitet, som nämns under första analysfokuset i kapitel 4, så är min egen reflektion att upplevd skyldighet, ansvar, krav och till och med avtal lätt kan ”skrämma i väg” frivilligkrafter. Detta just med tanke på mängden frihet som kan upplevas gå förlorad i förhållande till åtagandet. Det Nils Brunsson (2006:180) skriver att ”only a person who wills an action can be said to be causing it [...]”, kan förklara varför ansvar och krav också skulle kunna motarbeta frivilligheten. Med ansvar kommer skyldighet, det vill säga eventuellt skuld, vilket hypotetiskt sett skulle kunna upplevas för allvarligt för ett frivilligt åtagande (Brunsson, 2006).

När jag frågar några ur frivilligbrandkårerna om detta så säger de att eftersom de inte är en ordinarie kår (räddningstjänst på heltid) blir känslan av skuld och skyldighet inte särskilt aktuell.

Magnus: Och det är lite grand som när du ställde frågan här innan om vi inte skulle hinna till larm till exempel och om vi kände något ansvar för det, och nej. Jag känner ingen som helst skuld i det därför att vi är en extra resurs helt enkelt och inget annat, i detta läge.

Mathias: Vi är inte ålagda det ansvaret att det ska vara *skall*

Magnus: Nej precis. Om vi hade varit en ordinarie kår hade det varit något helt annat, det ska man ändå vara medveten om.

Mats: Ja det är en väldigt stor skillnad.

(citat ur intervju, Frivillig brandkår no. 2, 2022)

De vet att de inte är ålagda juridisk skyldighet och kan på så sätt svara att de inte upplever formell skuld. Hos den andra frivilliga brandkåren uttryckte man det på liknande sätt – om man inte kan när ett larm kommer så är det ”inte mer med det”. Man passar också på att markera sin ”mängd frihet” så här, i en balans mellan att vara fri och ofri:

Claes: Jag tänker inte på det så mycket som frun där hemma. Vadå ska du dricka en öl nu igen – vadå – ja brandkåren. Jamen, kommer larmet så kommer det, antingen kan jag gå eller kan jag inte gå, jag kan inte sitta här torr i halsen [skratt]

Göran: Och som jag sa till dig innan också – man behöver liksom inte tänka att man måste.

(citat ur intervju, Frivillig brandkår no. 1, 2022)

Dessa räddningstjänstverksamheters faktiska ageranden styrs dock ändå av lagar och regler får jag höra under fältsamtalen (Intervju: John, 2022). Snarare handlar friheten om att ageranden ständigt bemöter vad som är för omständigheterna berättigat, menar Brunsson (2006). Enligt Brunsson (2006) är en vanlig uppfattning att tanken kontrollerar handlingen, vilket innebär att de olika organisationsmedlemmarna agerar utefter vad de föreställer sig är möjligt – vad ”huset”, som ovan nämnt, rymmer för frihet. Men, om verksamheterna inte är ålagda ett formellt ansvar är det inte heller något som kontrollerar deras agerande, de beskriver då ett stort hus av frihet skulle man kunna säga.

Kanske är frånvaron av ett formellt och juridiskt ansvar ett skäl till att vissa väljer att engagera sig i sådana verksamheter? Den upplevda friheten behöver då inte förminska på grund av en betungande skuldkänsla. Upplevd skuld i frivilliggörandet kan alltså resultera i att skuldkänslan blir till en ofrihetsfaktor.

Skyldigheter kan ändå uppstå trots avsaknad av formellt juridiskt ansvar. Känslan av ansvar kan fortfarande vara aktuell och något man söker. När jag har frågat om detta har många av studiedeltagarna sagt att de gillar ansvar, många gånger med anledning av att de vill kunna påverka, antingen sin egen eller andras tillvaro. Den som påverkar en händelse tillskrivs också ansvar (Brunsson, 2006). Studiedeltagarna är samstämmiga i att ansvar brukar vara lättare att ta på sig när det angår omständigheter man själv trivs i och har intresse av. När jag har fört skyldigheter på tal i samband med någons intresse har jag exempelvis fått ett sådant här svar:

Sofie: Vad är det för slags skyldigheter du tänker att du har?

Lena: Jomen vi har nu ett land där vi betalar skatt. Man har ju också rättigheter som att man får god hälsa och vård, men man har också skyldigheter. Då kan jag ju stå till tjänst, till exempel i Hemvärnet och då får jag ytterligare rättigheter och skyldigheter som jag måste leva upp till.

(Citat ur intervju, Hemvärnet, 2022)

Notera att hon ”måste” göra någonting, till följd av en slags skulduppfattning, med en påföljande skyldighet att betala tillbaka i frivilligsammanhanget. Här hamnar ansvar också i en demokrati-kontext, att med sina rättigheter och skyldigheter tjäna samhället. Enligt studiedeltagaren och likt gåvoteorin så samverkar medborgarens rättigheter och skyldigheter enligt ett ömsesidigt förhållande (Mauss, 1997). Rättigheter medför skyldigheter som i sin tur föder andra rättigheter inom ett givet sammanhang. Engagemanget blir ett sätt att påvisa sitt medborgarskapande i en upplevd gemenskap uppbyggd av makt, inflytande och delaktighet (McMillan & Chavis, 1986). Att bevisa sin delaktighet och samtidigt bidra till samhället talar för den inneboende reciprociteten hos engagemanget i en samhällsviktig organisation. Det i sin tur skulle kunna vara självförstärkande och göra det extra ansvaret fördelaktigt för individen. Individens inneboende skyldighet att återgälda rättigheter och personlig utveckling kanaliseras via det aktivt frivilliga engagemanget (Mauss, 1997). En självpåtagen skyldighetskänsla eller pliktkänsla kan således också bli en ofrihetsfaktor.

Ändå är det vanligt att tänka på skyldigheter som en konsekvens av formella avtal eller överenskommelser av något slag, då som ”formella ofriheter” i mina termer. Hos Svenska Lottakåren (SLK) och Försvarsutbildarna (FU) kan man som medlem teckna ett så kallat frivilligavtal efter genomförd befattningsutbildning, vilket innebär att man skriver avtal om krigsplacering hos Försvarsmakten. På sin hemsida skriver SLK att ”du förbinder dig att vara en resurs för Försvarsmakten och vidareutbilda dig.”³ En synonym till ordet avtal är överenskommelse. Som frivillig utan avtal är man inte ”bunden” till någon formell överenskommelse. Som frivillig med formellt avtal involveras däremot desto mer med förtroende och förväntningar. Man har nu ansvar att uppfylla krav. Man har själv tackat ja, och avtalet ska följas oavsett om man nu vill eller inte inom avtalets ramar. Man har alltså frivilligt tagit på sig en skyldighet, vilket då blir frågan om en formell ofrihet. Sådana överenskommelser om ”formella ofriheter” är viktiga pusselbitar i bilden av vad frivillighet kan vara samt hur den upplevs och praktiseras.

³ Svenska Lottakårens hemsida, besökt 10 maj 2022

Som kontrast är det intressant att se att det finns verksamheter utan sådana personligt avtalade skyldigheter, men där organisationen i stället styrs av övergripande regelverk som reglerar själva omfattningen av verksamheternas åtaganden. John menar nämligen att:

SOS förväntar sig *aldrig* att vi ska åka, så även om det går ett larm här så måste de slå till exempel Landsborg, eller kanske Helsingkrona. De slår oss bara som en *extraresurs*. Det är en bonus om vi kommer, men det är inte som en deltidsstation som har krav på sig, där man då har jour och då *ska* du komma. Så här vet de aldrig, så då måste man alltid slå andra styrkor och *sen* denna.

(citrat ur intervju, Frivillig brandkår no.1, 2022)

Eftersom något formellt avtal inte har tecknats för frivilligbrandkåren förekommer vare sig krav eller förväntningar på att de frivilliga ska besvara ett larm från SOS. De frivilliga är inte bundna till någon överenskommelse om skyldighet, de har med andra ord som personer inte tagit på sig en formell ofrihet.

Vad som sägs här är intressant i förhållande till hur det går till hos Sjöräddningssällskapet och deras lokala stationer runt om i landet. Skillnaden är att SSRS tillämpar skyldighet med jour som de frivilliga sjöräddarna måste bemanna. Utifrån den centrala regeln att varje frivillig sjöräddare ska kunna bemanna jour ett visst antal timmar per år beslutar stationen själva om hur jourlagen ska rotera exempelvis var fjärde vecka eller om sjöräddarna anmäler sitt deltagande i en löpande kalender, som de själva kallar för ”tvättstuge-schema” (personlig kommunikation, SSRS, 2021).

För frivilliga sjöräddare finns alltså mycket tydligare krav på aktivt deltagande via jourssystemet, trots att inget formellt avtal tecknas⁴ som i fallet med frivilligavtal hos SLK och FU. Men det tvingande jourssystemet är ändå en mycket tydlig form av ofrihetsfaktor, i klass med en formell ofrihet.

Frivillighetens ofrihet gör sig särskilt till känna när vi uppmärksammar att avtal och krav involveras än om det inte involveras.

När jag har frågat mina studiedeltagare som är ålagda jour om de upplever det som en utmaning eller till och med ett hinder har majoriteten av svaren varit att det fungerar i deras nuvarande livstillvaro, det vill säga att valet att bli frivillig samspelar med övriga val i livet.

⁴ Handbok för sjöräddare och säkerhetsorganisationen, hämtad från Sjöräddningssällskapet 24 maj 2022

Det kan dock ändå bli för mycket menar vissa som jag har pratat med. En sjöräddare har valt att byta station då den förra hade för hög larmfrekvens än vad som gick att parera med övriga livet (Intervju: Oskar, 2021). Att bemanna jour med låg larmfrekvens tär också på motivationen menar andra sjöräddare jag har pratat med.

Avvägningen mellan att kräva jourtid och samtidigt behålla sjöräddarna som kan lämna när som helst, är en känd och uttalad utmaning hos SSRS (Intervju: Jonas, 2021). Ganska förnytt menar Jonas under vår intervju dessutom att sjöräddningen hos Sjärräddningssällskapet inte ”bara är frivillig”. Det är rättare sagt frivilligt att gå med och ur organisationen, men krav ställs på den frivilliga att bemanna den schemalagda joutren. Det är med andra ord inte frivilligt att bemanna joutren. I det här sammanhanget ställs frivillighetens ofrihet onekligen på sin spets, men den svåra balansgången mellan ”fri – ofri” har fungerat hos SSRS nu i 115 år. Man måste helt enkelt ha hittat en bra balans för de frivilligas ofrihetsfaktor som gör att man kunnat fortsätta hålla i gång verksamheten.

Den inbyggda ofriheten i sjöräddarnas ansvar för joutren gör samtidigt att förväntningarna blir tydliga, både inåt och utåt. “Responsibility is something assigned to us by other people and is connected with blamed and credit for some particular action or happening that is supposed to accrue to us”, skriver Brunsson (2006:117) vilket ger en ledtråd till att ansvar föder förväntningar.

Förväntan på att man ska ta ansvar har visat sig som ett mönster i mitt insamlade material och något som jag i mötet med de frivilliga har uppfattat påverkar deras inställning till sitt upprätthållna engagemang. Förväntan på de frivilliga kan alltså både komma utifrån, från samhället och från den inre grupp gemenskapen. Här följer ett exempel på upplevd förväntan från det omgivande samhället uttryckt med en frivilligs ord:

Mats: Sen är det ju lite kul också att träffa folk. De märker att vi finns i byn. Ser de där inne [pekar mot villorna på andra sidan gatan] en brandstation och att det står ett par bilar här är det ju klart att de förväntar sig att vi ska komma om det händer någonting. Gör vi då inte det så, haha, ja, vad är det.

(Citat ur intervju, Frivillig brandkår no. 2, 2022)

Som nämnt ovan kan ansvar och krav upprättas när det finns tilltro att dessa följs och uppfylls (Gottzén, 2014). Ett annat sätt att uttrycka det är att ”jag litar på dig” och ”jag förväntar mig följande av dig”. Förväntan, eller tilltron, inom grupp gemenskapen kan förklaras av tillhörighetskänslan inom gruppen. Gruppgränsen fungerar som en försäkran om att den som

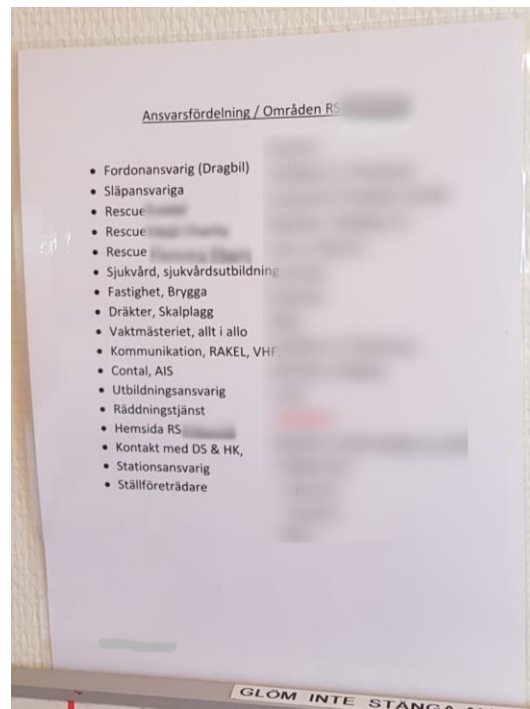
tillhör också är att lita på. För att dels upprätthålla gruppens upplevda trygghet och säkerhet, dels för att förbli gruppmedlem förväntas man agera som gruppen och innanför gruppgränsen (McMillan & Chavis, 1986). Att misslyckas uppfylla förväntan skulle kunna hota tillhörigheten och enligt Mauss teori skulle konflikt kunna uppstå av att inte uppfylla detta ”kontrakt” (Mauss, 1997). Strävan efter att ”tillhöra” realiseras genom att försöka uppfylla gemenskapens (samhällets eller gruppens) förväntan. Förväntansbilden runt ansvar skapar på det här sättet ett socialt rum, så som nämns i teorierna. Ett socialt rum kan som bekant kännas tryggt men också instängt och kan på så sätt skapa en känsla av ofrihet i frivilligheten.

En annan snarlik aspekt som påverkar är förväntan på kvalitet och professionalitet. Geografisk närhet är centralt hos Frivilliga brandkårer och Sjöräddningssällskapet eftersom det är a och o i de räddningsinsatser de utför. Utryckande räddningsinsatser är nämligen en ständig kamp mot tiden, vilket återspeglar kvaliteten på insatsen.

Ett återkommande uttalande under mina besök hos brandkårerna är att ett professionellt utförande är viktigt som svar på allmänhetens förväntningar och den press som då tillkommer samtidigt som det också är viktigt att hävda nytta med kåren. Det seriösa och professionella blir, vad jag kunnat observera, en viktig symbol i den ständiga kampen om legitimitet. Att leva upp till tidskravet verkar vara en betydande faktor när frivilligheten blandas med andras krav och förväntningar – ett *måste* för att upprätthålla legitimitet i typisk räddningstjänst.

Tillit och förtroende är som redan nämnt vitala förutsättningar i människors interaktioner (Fors-Brandebo, 2021). Tillit till andra människor, offentliga institutioner och till viktig utrustning är angeläget att ta i beaktande eftersom allmänheten tror på de studerade frivilligorganisationerna som samhällsnyttiga verksamheter som alltid ska fungera.

Samma förväntningar och förtroende förekommer också medlemmarna sinsemellan. Som i alla typer av organisationer förekommer interna ansvarsfördelningar också hos frivilligorganisationerna, som med hänvisning till Giddens (1984) idé ”reglerar” vilka förväntningarna de frivilliga bör förhålla sig till. Hos en av de besökta sjöräddningsstationerna såg fördelningen ut som följer. Namnen till höger om ansvarsrollen och ortsnamn är utsuddade av anonymitetsskäl.

Figur 9: Bild på dokument över ansvarsfördelningen hos en sjöräddningsstation. (Författarens bild).

Trots samma ”frivillighetsvillkor” så läggs mer ansvar på en frivillig som har en ansvarsroll på listan. Förväntan på ansvar kan visa sig även via beteendesystem. Förväntan på framtida beteende, menar Giddens, kommer av ett inövat system av reproducerade interaktions- och relationsmönster (Gottzén, 2014). De som har blivit tilldelade en ansvarsroll förutsätts också utföra den på ett förväntat sätt. I gruppgemenskapens säkerhetsprincip finns förtroende att uppgifterna verkligen kommer att utföras (McMillan & Chavis, 1986).

För mig har frivilligorganisationernas utbildnings- och övningstillfällen varit tydliga exempel på syftet med att skapa och upprätthålla ett system av beteenden inom organisationen.

Beteendena upprätthåller och återspeglar i sin tur själva organisationen (Giddens, 1984).

Under mina observationstillfällen uppfattade jag som extern aktör i princip allt under övningar och utbildningar som mer eller mindre förutbestämt. Med det menar jag att nästan allt som pågick kändes inövat utifrån ett nästintill färdigskrivet ”manus”.

Ansvarsfördelningen som syns här ovan i figur 9 kan illustrera en del av det, att ”scenens skådespelare” vet vad som förväntas av dem i enlighet med tilldelad uppgift. Genom upprepning skapar man ”praktisk medvetenhet” och bygger både kvalitet och tillit till varandras ansvar (jfr Schechner, 2006; Giddens, 1984). Vidare kan individen själv känna sig trygg i sin roll efter att det inövade praktiserandet börjar tas för given (Giddens, 1984). Klarar man sin roll innebär det en slags frihet inom ansvaret. Det omvända borde då också gälla och kan kanske resultera i ett mindre intresse att delta som frivillig. Gruppens interna beteenden

kan säkert upplevas för ”ofria” för vissa, vilket säkert också uppstår i övningarna med de olika kontrollerade ansvarsrollerna.

Under mitt studiebesök hos Försvarsungdoms ungdomsskola blev det interna ”rollspelet” extra synligt när ett visst förväntat (hierarkiskt) beteende skulle läras in. I jämförelse med övriga som befann sig på platsen rörde jag mig på olika sätt som överskred vissa osynliga beteendegränser och jag utmärkte mig på så sätt som ”icke-tillhörande” (McMillan & Chavis, 1986). Jag bar till exempel inte samma gröna uniform, jag öppnade kontorsdörren utan att knacka, och blev upplyst om att mössan skulle tas av inomhus. Jag blev också varse förväntan om ett visst beteende utanför och innanför en dörr som användes som entré (”entrédörren” i figur 10). Eftersom skolans funktionärer och instruktörer talade till de uppräddade eleverna på ett visst sätt utanför dörren kan man se det som att dörren skapade ett visst rörelsemönster och agerande – en slags portal mellan två olika beteende- och talsystem (jfr Ingold, 2013).

Figur 10: Uppställning av elever t.h., instruktörer och funktionärer t.v. hos Försvarsungdom. (Författarens bild).

Det fanns ett inövat beteende i förhållande till dörren och den blev som en utgångspunkt för att befästa olika hierarkiska roller i samspelet, vilket går att applicera på Erving Goffmans (2005) idé om socialt bestämda roller. Att disciplinen i det militära innebär stora grader av ofrihet är känt för de flesta. Ofrihetsfaktorn i beteendena blev väldigt synlig i det här sammanhanget, också när jag jämför med de andra frivilligorganisationernas beteendemönster. Man kunde här med egna ögon se och ta på den faktor som jag var ute efter att studera. Uniformen är också ett exempel på en sådan ”markör”, som beskriver både en fysisk och en symbolisk förflyttning för den frivillige, till en frivilligt vald ofrihet in i det militära reglerade rummet. Jämför Ingolds (2013:85) sätt att se på samverkan med den

fysiska miljön: "[a]rchitectural experiences consists of acts of approaching and entering – doorhandle is the handshake of the building".

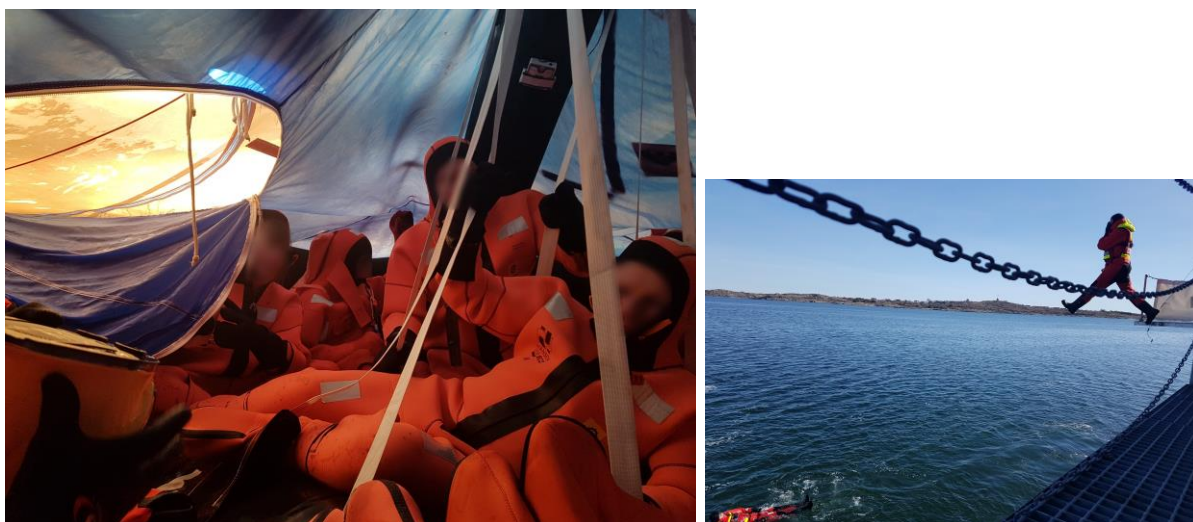
Sammanvävningen av ansvar, förtroende och förväntan är något som jag har förstått präglar de frivilligas engagemang inom de studerade frivilligorganisationerna. Trots att vissa studiedeltagare menar att de inte känner skuld om ett larm inte besvaras, så uttrycker många av dem ändå att de uppskattar en viss ansvars känsla gentemot sig själv, den interna gruppen och yttre samhället. Dessutom kan (samhällets) förväntningar ge en känsla av att vara behövd, både individuellt och som grupp (McMillan & Chavis, 1986). I ett bredare perspektiv kan samhällets förväntningar på gruppens utförande av verksamheten säkert påverka villigheten att vilja tillhöra gruppen.

Kvinnan i ena frivilliga brandkåren, som för övrigt var den enda kvinnliga kårmedlemmen, sade något som jag tycker ställer viljan att ta ansvar på sin spets. När vi tillsammans i gruppen pratar om varför de ställer upp frivilligt just i brandkåren säger hon, "vem annars", vem annars ska ta hand om byn när den står i lågor.

Jag har utifrån en del sådana svar ställt mig frågan om strävan efter att känna sig behövd kan bli så stark att den blir viktigare än själva det fria valet att vara frivillig. Det vill säga om en ovilja att avstå frivilligheten skulle kunna uppstå, en slags inlåsning i det frivilliga, i så fall en ofrihetsfaktor det också. Betydelsen av anknytning och hängivenhet i detta sammanhang är därför både relevant och intressant och behandlas i nästa avsnitt.

5.2 Anknytning till och hängivenhet för frivilligsaken som en ofrihetsfaktor

Hittills har vi konstaterat att för studiedeltagarna är ett eget ansvarstagande mer intressant då det gäller något man själv behärskar och har ett eget intresse för. Att vara entusiastisk inför vad ens engagemang omfattar är utgångspunkten i den aktiva frivilligheten bland studiedeltagarna. Sjö i ordet sjö-räddning, till exempel, är a och o för drivkraften hos sjöräddarna. Som sjöräddare hos Sjärräddningssällskapet ska du själv kunna hantera vatten, vilket bilderna nedan vill exemplifiera.

Figur 11 t.v.: hantera miljön i en livflotte för 20 personer med överlevnadsdräkt. Figur 12 t.h.: hoppa från fem meter hög avsats med torrdräkt och flytväst. (Författarens bilder).

Min initiala hypotes var att någon typ av anknytning, möjligtvis en platsanknytning, präglar drivkraften hos de frivilliga inom samhällssäkerhetsområdet för att förklara varför de skulle vilja bry sig om sin by, sin familj, sitt hem, sitt eget och andras liv. Via Relphs (1976) teori om platsens fortlevnad såg jag det som att anknytning är en viktig pusselbit till varför människor vill försöka upprätthålla den livssituation som de själva lever i och varför de vill bry sig om dess stabilitet (trygghet, säkerhet och resiliens). Medlemmar inom båda frivilligbrandkårerna har till exempel uttryckt att ”de gör det för byn” och att de vill ställa upp för byn.

Hängivenhet, att vara hängiven det som ligger en varmt om hjärtat, ligger i linje med detta (Myers, 2000). Hur detta kom till uttryck var ett av mina fokus under mina studiebesök och intervjuer för att förstå om det var av betydelse för den frivilligas aktiva engagemang även i mina utvalda frivilligrum.

Ordet patriotism dök då upp i en tidig intervju med en person med annan nationalitet när samtalet handlade om att värna och att bry sig om sitt intresse. I kontexten försvar och nationell säkerhet är patriotism ett intressant uttryck för att värna nationen och har fått stor aktualitet i och med kriget i Ukraina. Benedict Anderson (1991) förklarar hängivenhet just med hjälp av ordet patriotism.

Begreppet lyfts fram som en kärlek till nationen, en självuppoffrande kärlek, som sägs vara viktigt i fråga om varför människor till och med ”är redo att dö för dessa föreställningar” (Anderson, 1991:137). I kontrast till idén om nationell patriotism menar Konrad Lorentz, nobelpristagare i medicin 1973, i sin bok *Aggression – det så kallade onda* (1969) att det på

mikronivå finns drivkrafter som handlar om att värna sitt kamratskap, en självupppoffrande kärlek till kamraterna i gruppen, som har samma kraft som patriotismen.

Lorentz (1969) visar, i likhet med McMillan och Chavis (1986), att ju svårare påfrestningar och ju farligare uppdrag desto mer sammansvetsande är det för relationen mellan utövarna, de frivilliga i det här fallet. Det bildas en slags prägling och kärlek till de närmaste kamraterna i gruppen. Kamratskap är den gemensamma starka faktorn, en hängivenhet för och i kamratskapet.

Patriotismen som begrepp är alltså inte det mest centrala här, utan snarare hängivenheten. Trots det tycker jag ändå det finns ett värde i att återge hur studiedeltagarna faktiskt förhåller sig till begreppet patriotism, då som ett uttryck och en drivkraft för just hängivenhet. Patriotism kan ha stor betydelse i en kontext av att vilja ställa upp för och att värna medmänniskor (inom flokken/nationen). Räddningstjänst och sjöräddning har dock inte en direkt uttalad koppling till patriotiska syften, men verksamheterna kan uppbåda mycket stor hängivenhet för dessa saker utan att begreppet patriotism för den skull används.

När jag efterhand tar upp patriotism med ytterligare studiedeltagare sägs det inte nödvändigtvis enbart handla om nationen och riket. Några inom frivilliga brandkårerna menar att det inte bara behöver handla om det stora att ”gå i krig för mitt land, utan det kan även vara i det lilla. Man vill att det ska bli bättre för andra utöver en själv” (Intervju: Mathias, 2022).

Det kan handla om ”de små vardagliga sakerna”, menar en annan (Intervju: Magnus, 2022). ”En patriot gör det för en större angelägenhet och inte för att det är för den personliga vinningens skull, utan för samhället i stort” (Intervju: Mathias, 2022). En ung kvinna, Agnes, som jag träffar inom Försvarsungdom har liknande tankar. Hon säger att det inte nödvändigtvis behöver handla om att försvara sitt land specifikt via Försvarsmakten, utan att bidra till samhället på ett eller annat sätt.

Under projektet bildade jag mig succesivt en uppfattning om att patriotism är ett begrepp som i Sverige idag är klivet mellan att vara negativt och positivt laddat. Samtliga studiedeltagare har dock påpekat att patriotism ofta upplevs ha en ”ful” klang i en svensk kontext. Så här kunde det låta ute i fältet:

Det blir omedelbart lite obekvämt i rummet när jag frågar vad ungdomsinstruktörerna tycker det är att vara en patriot. De tittar lite lustigt på varandra, som om det är en rolig och onödig fråga, en fråga de inte vill få, i alla

fall inte här och nu. De upplever ordet som fult och negativt. När jag väl poängterar hur jag upplever stämningen i rummet till följd av min fråga och att jag upplever det som att de verkar tycka att det är ett jobbigt ord säger de sig själva vara kluvna inför begreppet och menar att det är ett ord man inte gärna använder. Till slut dras det också paralleller till deras uppdrag som en del av Försvarmakten.

(Ur fältanteckningar, Försvarsungdom, 2022).

I samma rum som vi sitter i hänger en stor, svensk flagga på ena väggen.

Figur 13: Svensk flagga i kontorslokal hos Försvarsungdom under studiebesök. (Författarens bild).

I sin bok *Den föreställda gemenskapen* (1991) beskriver Anderson nationen som en föreställd gemenskap. Här får svenska flaggan på egen hand symbolisera en gemenskap till vilken man förhåller sig praktiskt och diskursivt. Flaggan utgör en påtaglig närvaro i rummet men snarare är det flaggan som symbol för en nationell gemenskap som ingår i deltagarnas diskursiva medvetande (Giddens, 1984).

Samtalet i rummet med flaggan fortsätter så här:

”Jag tror det är svårt i Sverige att säga att man är patriot”, säger den ena. ”Ja precis”, svarar den andra och några i gruppen skrattar instämmande. ”Ja exakt! Det är det jag menar, det är precis det jag menar!”, ropar den tredje. Den första fortsätter och säger ”av någon anledning är det fel-förknippat med att man är rasist eller främlingsfientlig eller vad fan som helst” och den tredje svarar instämmande ”precis, det är det jag menar”. Den första fortsätter på sitt resonemang och tänker att ”man är medborgare i en nation, Sverige, blågula flaggan och det är väl egentligen precis de punkterna som Försvarmakten har;

vi står upp för din rätt att leva precis som du vill, vi försvarar vår demokrati och det är ju allt sådant som Sverige är och står för och det är väl det som är att vara en patriot, ju. Man står upp för vår demokrati, vår värdegrund, grundlagarna och rätten att leva så som man själv vill göra, etcetera.”

(Citat ur intervju, Försvarsungdom, 2022).

Tonen hos de som yttrade sig i ena frivilligbrandkåren om begreppet patriot var ganska bestämd som om de var mer eller mindre förberedda på ämnet, men samtidigt lite obekväma med det. Under samtalsämnet höll resten av gruppen runt omkring blicken lågt eller upp mot taket och såg eftertänksamma ut med rynkade pannor och ögonbryn.

Den negativa upplevelsen av begreppet är något som studiedeltagarna själva aktivt skapar som sociala agenter (Giddens, 1984). Förhållningssättet till begreppet återspeglar också deras föreställningar om vad begreppet symboliserar, då ”samhället är deras produkt” (Gottzén, 2014:249). Samtalet som jag refererade till ovan var en sådan produkt, som speglar föreställningen om betydelsen av patriotism för framför allt totalförsvarskontexten. Ordvalen och narrativet är känsligt och det styr tankarna om identitet åt många olika håll, något som jag tror inte är helt oproblemiskt för frivilligheten inom just totalförsvarssammanhanget.

Som en parallell tycker en av mina studiedeltagare inom Sjöräddningssällskapet att patriotism står för lojalitet, precis som hans egen lojalitet till Sjöräddningssällskapet. Det gör att jag undrar om hur resonemanget hade gått om ordet ”lojalitet” i stället hade varit styrande för diskussionen, eller kanske ordet ”stolthet”.

Under ett annat intervjutillfälle menar en annan ung man inom Försvarsmakten att ordet stolthet och patriotism hänger ihop, ”en stolthet över sitt eget land”, säger han (Intervju: Gustaf, 2022). En man inom ena frivilliga brandkåren uttrycker sig på liknande sätt att ”jag är jättepatriot, jag älskar mitt land” och på hans ena reklamsweatshirt-ärm satt en liten skånsk och svensk flagga. Några runt omkring kommenterade och skämtade om något som gällde hans flaggor. Efter att kort ha skrattat bekräftande angående kommentaren fortsatte han säga att ”jag är jättestolt över mitt land” (Intervju: Mathias, 2022).

Lägg märke till de personifierade ordvalen ”mitt” och ”sitt”. Att vara stolt över sitt land talar för viljan att också identifiera sig med det. Kanske byggs känsla för en gemensam identitet upp då människor delar ”same piece of ground” (Relph, 1976:33). Samtidigt som det identifierar något hos individen själv är det något att gemensamt knyta an till och identifiera sig *med* (Myers, 2000).

Ju mer personlig investering, desto starkare emotionellt involverad sägs individen bli. På så sätt kan benägenheten att känna stolthet och att vara lojal sägas öka och det i sin tur förklarar varför man ställer upp och bryr sig om sitt närområde, till exempel sin by eller sitt land (McMillan & Chavis, 1986). Teorin kan säkert även gälla för själva intresset som den frivilliga personligen investerar i.

Enligt studiedeltagarna är det frivilliga engagemanget ett aktivt val. Aktiviteten och åtagandet blir en stor del av de frivilligas liv, alltså något de emotionellt investerar i, och många har beskrivit sig själva som "föreningsmänniskor". Man kan se det som att de frivilliga identifierar sig med sitt engagemang och intresse och att de därför är måna om att bevara förutsättningarna för intressets upprätthållande (McMillan & Chavis, 1986). Däremot är det inte lika självklart för dem att säga sig vara patriot eller patriotisk för saken.

Som självreflektion kan också sägas att mitt val av frågeformulering "vad är en patriot, tycker ni?" kan såklart påverkat svaren i riktningen att patriotism är en identitetsmarkör.

Studiedeltagarna återger dock mycket intressanta insikter om *samtida* upplevelser av själva begreppet patriotism och vad det förknippas med i en svensk kontext. Deras tankar visar att begreppet är kontroversiellt, men inte dess innebörd, nämligen hängivenheten. Att vara hängiven och lojal sitt intresse är däremot uppenbarligen lättare att uttrycka.

Även upplevelsen och känslan av hängivenheten kan bli för svår och för mycket förstod jag av samtalen. Sverige sägs lite slarvigt lyda under "Jantelagen". Kanske gäller det även hängivenhet, patriotism och stolthet? Då gäller det att vara entusiastisk sitt intresse på en nivå som av andra inte uppfattas som överdimensionerad och inte som för mer än andra. Jag kunde mellan raderna ana att vissa skämdes inför de andra för sitt stora (fritids)intresse som mer än andra.

Jag menar att intresset i sig, oavsett typ, väger tungt i frivilligheten. Att av personligt intresse vilja något själv sägs vara frivillighetens grundbult (Nationalencyklopedin [NE], 2022).

Volontärbete beskrivs därför många gånger också som en hobby eller fritidssysselsättning, av de frivilliga själva som jag har träffat liksom i litteratur (Stebbins, 1996; Perkins & Benoit, 2004). Att knyta an till sitt intresse blir på så sätt ett motiv för att uttrycka hängivenhet inför sin hobby. För att fortsätta känna glädje av hobbyn och att hobbyn ska kvarstå menar gåvot teorin att glädjen och hobbyn behöver återgäldas, alltså att ge någonting tillbaka till den – att värna den (Mauss, 1997). Med en inneboende vilja att ge något (tillbaka) – kanske med

tanke på rättighet- och skyldighetssystemet som ingår i vårt demokratiska samhälle – kan det ske genom att värna sitt intresse (Mauss, 1997). Den ständiga skyldigheten i ”gåvoutbytet” innebär på det här sättet en ”hängivenhetens ofrihet”, att aldrig vara fri från återgåldande.

Hängivenheten och stoltheten fungerar således i ett ge och få-förhållande, då den frivilliga är trogen sitt intresse/sin hobby, för att i långa loppet trygga sitt sammanhang, vare sig det gäller det egna lokalsamhället där den frivilliga själv bor och rör sig eller gäller den egna hobbyns fortlevnad. Att organisera sig för ändamålet att trygga andra behöver nödvändigtvis inte handla om samma geografi utan snarare ett gemensamt praktiserat och upplevt socialt rum (Myers, 2000). Sjöräddare värnar till exempel sitt intresse för sjöliv genom att ”rädda andra på sjön” och trygga aktiviteten på sjön.

I linje med teorin om att återgålda nöjet med sin hobby har jag uppfattat ett mönster hos några studiedeltagares strävan, att som återgåldning bidra med liknande tjänster som de själva har blivit erbjudna. Studiedeltagarna engagerar sig ofta i en frivilligorganisation där de har ett personligt intresse till vilket de blivit introducerad av en annan frivillig med samma intresse. Ibland handlar det alltså om att agera som förebilder för andra frivilliga och att på så sätt återgålda deras bidrag till verksamheten. Jag lånar i det sammanhanget uttrycket ”tacksamhetsskuld” av Bourdieu (1993) som också teoretiserar gåvan som ett ge och få-utbyte. Lena (Intervju: 2022) säger om sitt utbildningsuppdrag i en frivillig försvarsorganisation att ”man känner ju också lite ansvar att försöka vara extra bra för att man kanske ändå skapar en förebild.” Mathias (Intervju: 2022) i den ena frivilliga brandkåren menar att ”för barn är ju blåljuspersonal i regel något positivt, alltså dem man ser upp till, de som gör samhället gott.” Kanske ingår han själv nu i aktiviteter med ett sådant återgåldande syfte (familjedagar, öppet hus, förevisningsövningar, skolbesök, etcetera).

Det måste påpekas att den frivilliga engagerar sig i något som personen, med sin interna intention tror resulterar i något (moraliskt) gott (Gottzén, 2014). Känsla och intention är å ena sidan inte synonymt, det vill säga att syftet kan vara olikt vilka känslor som uppstår i samband med syftet. Enligt Giddens (1984) teori syftar å andra sidan intention till att individen vet eller tror att en handling kommer ha en viss karaktär och ett visst utfall och väljer att agera utefter det. Att något känns bra skulle sålunda kunna översättas till tron eller *förhoppning* om att något är bra. Följande uttalande av Susann ur Svenska Lottakåren kan illustrera detta.

Jag tänker att jag någonstans bidrar till en tryggare värld. Kan jag få *en* tjej att bli tryggare i sig själv [...] då tänker jag att jag har gjort mycket. Om jag kan bidra i alla fall till *en* person, då känns det som man har gjort mycket.

(Citat ur intervju, Svenska Lottakåren, 2022)

Oavsett om förhoppningen och intentionen stämmer med det faktiska läget så är den frivilliga hängiven sin strävan efter att bidra via sitt engagemang i frivilligorganisationen.

Enligt sjöräddare själva skiljer sig motiven och drivkraften till den lokala sjöräddningen åt beroende på var i landet den utförs. Som jag har beskrivit under kapitel 4.2 formas frivilligheten utifrån lokala förutsättningar, exempelvis av det geografiska fysiska rummet (Lefebvre, 1991). Sjøräddning och sjöräddningsstationen är inte den samma på Grönhögen vid Ölands sydligaste kust som inne i Stockholms skärgård (personlig kommunikation, SSRS, 4 oktober 2021). Larmfrekvensen och typ av larm skiljer sig åt och sjöräddarna menar att intresset för att ställa upp i räddningsverksamheten, i synnerhet under en lång tid, beror mycket på dessa lokala förutsättningar. Det är således lokala anknytningar och lokalt driven hängivenhet som väger tyngst.

Även faktorer som gemenskap, tillgänglighet och kroppsliga förutsättningar spelar roll i upplevelsen av det frivilliga åtagandet och således hur pass fritt/enkelt frivilligheten utövas i frivillighetsrummet (Lefebvre, 1991). Jag menar att intresset hänger ihop med på vilken plats, i vilket rum intresset uppstår och påverkar hur pass hängiven den frivilliga är inför ett fortsatt engagemang. Det sociala rummet – gemenskapen – kan antingen motverka eller stärka drivkraften och lojaliteten för engagemanget. Likaså kan det fysiska och mentala rummet försvåra en gedigen långvarig medverkan, om rätt förutsättningar inte föreligger för den engagerade. Mer om hur gemenskapen spelar in för frivillighetens ofriheter i nästkommande kapitel.

Platsanknytningens betydelse för gemenskapen behöver också lyftas fram, eftersom människor bryr sig just om ”sin plats och sin gemenskap” (Relph, 1976). Jag tror de flesta instämmer i att man gärna är hängiven den plats där man känner sig hemma, därav till exempel benämningen ”Hem-värn” – en verksamhet som går ut på att värna hemmet. Ordet styr direkt tanken och förväntningarna till att det inte är frågan om att värna någon annans än just ”hemma”. Ingold (2011) hänvisar till Heidegger som menar att ”to dwell” är att befinna sig som människa. Att befinna sig någonstans innefattar en viss beständighet i platsupplevelsen och då är man hemma. Exemplet Hem-värnet kommer ur föreställningen om

hemmet som människor har varit och är kvar i, och vill värna. Alla frivilligrum som jag har med i projektet har inslag av ”att värna det som är hemmavid”. Det är tydligt att det utgör en betydande drivkraft för frivilligheten i den samhällssäkerhetskontext som jag har studerat.

Finns det då ofriheter inbyggda i sådan anknytning och hängivenhet som har diskuterats här?

Först kan nämnas att det finns en risk att man i sin anknytning kan råka bli ”inlåst” i ett frivilligrum (det fysiska, mentala eller det sociala enligt Lefebvre (1997)) där identiteten i rummet inte helt stämmer med den man själv vill anknyta till. Det är dock svårt att tänka sig en verksamhet helt utan identitet och i förväntansbilden av frivilligheten finns identiteten i form av till exempel symboler som logotyper, design av kläder och lokaler, troligen ofta på ett omedvetet sätt för den enskilde. Diskussionen om patrioter och flaggor och så vidare här ovan illustrerar det.

En annan ofrihetsfaktor som jag signalerade om sist i kapitel 4 gäller frågan om ett stort ansvarstagande - eller över huvudet taget en allt för stor hängivenhet - kan enligt Mauss gåvoteori (1997) leda till en så stor tacksamhetsskuld att det blir omöjligt att sluta som frivillig, det vill säga en självgenererad ofrihet för den enskilde med ett måste att betala tillbaka i en oändlig cirkel.

Det är självklart att en stark hängivenhet inte per automatik är negativ, men det skulle ändå, utifrån gåvoteorin, kunna resultera i en sådan ofrihet för den enskilde, att fastna i sin egen hängivenhet.

Till sist kan frågan om identiteten i frivilligsammanhanget upplevas mycket olika och med olika hårt inflytande från andra. Några av studiedeltagarna fick som framgick ovan till exempel utstå skämt om sina identiteter och tillhörighetssymboler i sina frivilligroller. Ett direkt förlöjligande av den frivillige personen kan i sin tur orsaka en känsla av skam (Wetterberg, 2013). En sådan mer eller mindre påtvingad anpassning till en gruppidentitet kan rent intuitivt innebära en stor känsla av ofrihet. I det följande kapitlet utvecklar jag därför frågan om gemenskapens tillhörigheter och dess ofriheter.

5.3 Gemenskap och tillhörighet som en ofrihetsfaktor

Redan under kapitel 5.1 om ansvar lyfts ett citat som jag menar ställer frivillighetens ofrihet i förhållande till gemenskap på sin spets. En kvinna ur ena frivilliga brandkåren menar att behovet av kåren är stort då ingen annan verksamhet är tillräckligt nära för att kunna trygga

närområdet i händelse av olycka och brand. Vem annars svarar hon när jag frågar varför hon och de andra är aktiva inom kåren. Tillhörighetskänslan motiverar en känslomässig koppling till att vara en del i något ansvarsfullt, som dessutom upplevs vara ytterst nödvändigt för byns fortsatta trygghet (McMillan & Chavis, 1986). Kvinnans kommentar tyder på att tillhörighetskänslan har införlivat en villighet att ställa upp för gruppen (byn och kåren) i vilken hon själv ingår (McMillan & Chavis, 1986). Samtidigt kan uttalandet tyda på att det också finns en känsla av måsten, just med tanke på det upplevda behovet och strävan efter att värna sin trygghet.

I diskussionen under kapitel 5.1 om ansvar har jag uppmärksammat innebörden av tillit. Tillit poängteras som en grundläggande faktor i sociala nätverk av bland andra teoretikerna Robert Putnam (1992) och Pierre Bourdieu (1993) och förklarar varför de frivilliga stannar kvar i frivilligorganisationen. Organisationer som har ett uttalat syfte att verka för samhällets säkerhet får oundvikligen förväntningar på sig att det ska gå att lita på dem. Tillit kan sägas vara ett stående bedömningskriterium och för att tjäna förtroendet behöver löftet ständigt upprätthållas (Simmel, 1970). Likt gåvans funktion hos Mauss (1997), fungerar tillit genom ömsesidighet (Putnam, 1992). Tilliten har alltså betydelse på både gott och ont för de frivilligas gemenskap, framför allt när det gäller samhällssäkerhetsuppdrag.

I den ständiga kampen för att bygga förtroende och för att uppfattas som en seriös och professionell brandkår som det berättas om hos de frivilliga brandkårerna och som lyfts under kapitel 5.1, kan både socialt och kulturellt kapital bli värdefullt. Putnam (1992) menar att effektiva samhällen bygger på att socialt kapital möjliggör koordinerade ageranden, medan kulturellt kapital syftar till att bli respekterad och att bygga maktrelationer (Nordmark, 2014).

Att som lokal räddningstjänst inte bli tillskriven legitimitet skulle dels innebära ett mindre effektivt (lokal)samhälle, dels underminera kårens förtroende och maktposition inom den regionala räddningstjänstföreningen. Att känna sig behövd, som kårmedlem och som kår, har en vital funktion för gemenskapen. McMillan och Chavis (1986) skriver just om att inflytande i form av att vara delaktig, att kunna påverka och som medlem känna sig behövd, är viktigt i gemenskaperna. Tillit bärs alltså både av individen själv gentemot kåren och av kåren gentemot samhället (Putnam, 1992; Bourdieu, 1993). En ständig strävan efter legitimitet och bekräftelse, även som frivillig medlem i en kår, kan därför upplevas vara en av frivillighetens ofriheter i dessa sammanhang.

Den enskilde medlemmens inflytande kan dessutom stärkas genom att vinna andras förtroende, vilket i sin tur kan bygga på ett kulturellt kapital, alltså en kontextuell relevant kunskap och erfarenheter som den enskilde besitter (Bourdieu, 1993). Jag har observerat medlemmar med olika mycket kulturellt kapital inom frivilligorganisationerna – vissa har helt enkelt varit mer erfarna än andra.

Teorin säger att gruppmedlemmarnas kunskaper bygger på vad som är gruppens gemensamma intresse och att det således kan finnas en viss kulturellt betingad hierarki inom gruppen beroende på vad man som individ kan och behärskar (Bourdieu, 1993). Ju mer kulturellt kapital desto mer förtroende tjänar individen och om detta sker i grupp ökar kårens tillförlitlighet och inflytande (Putnam, 1992). Kvinnans upplevelse om att det inte finns något annat alternativ än att själv upprätthålla den lokala frivilliga brandkåren står i direkt relation till vikten av att tillskrivas förtroende genom att representera professionalism och kunnande. Denna upplevda bevisbörda, det vill säga en ”ofrihet” i sig, är alltså något typiskt som ryms inom frivilligheten inom samhällssäkerhetsområdet.

Eftersom inflytandet inom gemenskaper är dubbelriktad uppstår konformitet som bland annat bekräftar sammanhållningen. Konformiteten har dessutom funktionen att kunna skilja sig från andra grupper och av att kunna upprätta gruppgränser (McMillan & Chavis, 1986).

Härigenom skapas en lokal identitet för den specifika gemenskapen, på både gott och ont. Utomstående kan till exempel nekas tillträde och tillgång till gemenskapen och tolerans för normbrytande liksom anonymitet inom sammanhållningen är i regel låg (Trädgårdh, 2013). Begreppet ”kåranda” som ibland används omfattar både de goda och onda sidor som genereras av konformiteten. En negativ effekt i kårandan är en slutenhet i en form av ”gruppisolering” det vill säga något som kan upplevas som en ofrihet för de frivilliga.

I kontrast till konformitet påstås det intressant nog att delaktighet i volontärföreningar och liknande kan vara ett sätt att utveckla sin individualitet. Lokala volontärföreningar skulle också kunna upprättas för att markera ”ägarskap” och inflytande över sitt eget lokalsamhälle, i vilket man som individ vill vara delaktig (McMillan & Chavis, 1986).

Den sociala närheten, alltså en lokal anknytning, väger tungt i gemenskaper (Lefebvre, 1991). Relph (1976) lyfter idén om att känslan för engagemang och identitet som byggs upp ur mänsklig kontakt högst troligt uppkommer just då människor gemensamt knyter an till plats. Dess utformning blir då viktig för att markera gemenskapen. Kort sagt är exempelvis sjön och vattnet och föreställningen om det en förutsättning för sjöräddarnas ”community”.

Platsens landskap, alltså det konstruerade rummet, blir viktigt uttryck för likasinnade och deras gemensamma identitet (Relph, 1976).

Detta är en relevant idé då frivilligorganisationernas gemenskaper är just lokala och upprätthålls av att medlemmarna finns i närområdet, både geografiskt och socialt sett. Dessutom sägs starkare band mellan människor skapas av att uppleva påfrestningar och kriser tillsammans vilket ju är relevant för de frivilliga räddningsverksamheterna (Lorentz, 1973; McMillan & Chavis, 1986). Jag tror att kamratskapet är avgörande för att som frivillig vilja och våga riskera sitt eget liv och hälsa, till exempel i sjöräddning på öppet hav i full storm eller i livräddning inne i ett övertänt hus. Kombinationen av närområde och gemensamt upplevda påfrestningar verkar för mig ha en förstärkande effekt för sammanhållning och kamratskap inom de frivilligverksamheter som jag har studerat. Kombinationen med lokal närvaro och stark sammanhållning har samtidigt sina speciella svårigheter.

Vem som helst kan inte vara med menar några ur ena frivilligbrandkåren lite reserverat när jag under mitt besök hos dem ställer frågan om jag själv skulle kunna få gå med i deras kår. Under tiden för studiebesöket bodde jag cirka fyra mil bort.

Magnus: Nej men det är ju tillhörighet i byn, man bör ju vara i byn i alla fall någon gång på dygnet så att man har möjlighet att kunna delta aktivt, att vara med här och bo i byn. Vi har haft någon som har varit med ett tag som har bott i Glumminge [två mil bort] och har insett att det inte funkar.

Matthias: Det gäller också att de funkar i gemenskapen. Vi ska ändå kunna samverka och fungera som ett team, så man måste funka i det. Det ger ju sig ganska fort ändå, om det funkar eller inte, tycker jag.

(Citat ur intervju, Frivillig brandkår no. 2, 2022).

Mellan raderna kan jag utläsa att medlemmen i kåren behöver passa in och inte utmana fältets, i Bourdieus (1993) termer, eller gemenskapens gränser allt för mycket.

Att vara med i byns frivilliga brandkår blir ett sätt att utmärka sig som självständig individ, och samtidigt som en aktiv gruppmedlem. Teorin säger att för att passa in i gruppen får inte självständigheten hota gruppens gränser (McMillan & Chavis, 1986). Om möjligheten till att agera annorlunda går förlorad upphör samtidigt individens (fria) aktörskap, menar Giddens (1984).

Jag själv utmärkte mig hos de frivilliga brandkårerna, sjöräddningsstationerna och Försvarsungdom som ung kvinna, som utomstående och dessutom som forskare. Till skillnad från majoriteten män, som dessa frivilligorganisationer utgörs av, passar jag inte helt in i gruppernas föreställda ”sociala fält” (Bourdieu, 1993). Bourdieu (1993) skulle ha uttryckt det som att mina egenskaper inte återspeglar de egenskaper som redan finns tillskrivna gemenskaperna och jag ingår därför inte i det aktuella sociala fältet för att vara en frivilligkandidat.

Detta resonemang blir särskilt intressant i förhållande till hur frivilligorganisationerna profilerar sig – vilka som får vara en del av gruppen utifrån den accepterade nivå kreativitet och på vilket sätt de tillsammans formar (avgränsar) frivilligheten i sammanhanget. Svårigheten för den frivilliga individen blir att kunna acceptera en anpassning till en ofrihet i gemenskapen, utan att förminska sig själv. Svårigheten för gemenskapen blir för sin del att kunna behålla en förmåga till förändring. Både den frivilliga och frivilligorganisationen måste alltså gå en balansgång med kreativiteten, det vill säga en dubbel svårighet.

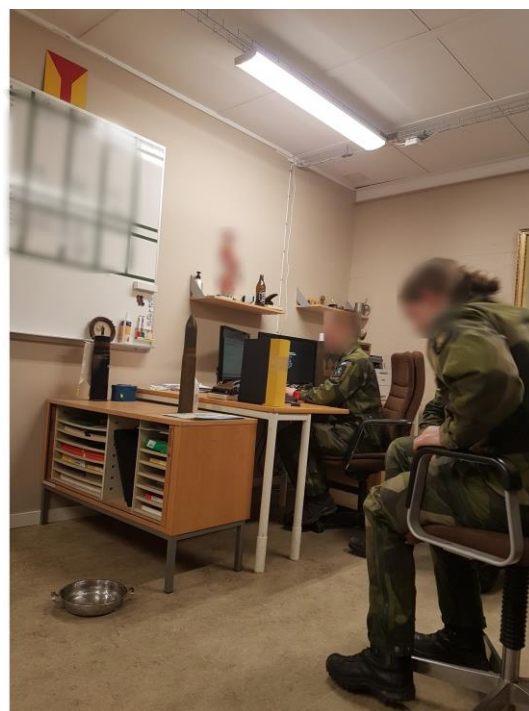
I min kontakt med studiedeltagarna har jag noterat kreativitet som en särskilt aktiv egenskap som finns i frivilligheten. Kreativitet är människors markör för att vara aktiva agenter (Rapport & Overing, 2000). Kreativiteten i individens föreställningsförmåga att ”tänka utanför boxen”, bortom de givna förhållandena, kan dock möta motstånd inom gemenskaper eftersom det kan utmana gemenskapens avgränsade frihet. Gemenskapen sägs nämligen ha en inneboende social tröghet i samspel med friheten (Rapport & Overing, 2000). Tröghet betyder i allmän mening uthållighet och motstånd mot förändringar. Gemenskapens frihet och individens kreativitet är med andra ord begränsad inom ramen för trögheten (Rapport & Overing, 2000). Det betyder att den studerade frivilligheten struktureras utifrån kontextens aktiva agenter (Giddens, 1984), det vill säga skapas av de frivilliga själva.

Den sociala trögheten (jfr ex. Southwood, 2011) hos frivilliggemenskaper kan återspegla en vad jag kallar lokal paradox att å ena sidan attrahera och tillåta bara vissa frivilliga i närområdet, men å andra sidan vara helt beroende av de lokala resurserna, närheten och tillgängligheten. Utmaningen är att kunna ”gräva där man står”, bland de lokala resurserna, utan att fastna i det, som på sikt skulle kunna vara förgörande för en lokal frivilligorganisation.

Jag har i det här sammanhanget noterat att alla de olika frivilligverksamheter som jag har studerat har en mansdominans, utom naturligtvis hos Svenska Lottakåren (SLK). Utifrån den

”lokala paradoxen” har jag ställt mig frågan varför i princip bara halva befolkningen betraktas som möjliga frivillig-kandidater på exempelvis räddningsstationernas mindre orter? Det borde trots allt finnas en ledig frivilligkapacitet i den kvinnliga delen av befolkningen. Likaså kan man rent principiellt reflektera över SLK:s existens i det militära sammanhanget, nu när militären ändå rekryterar från hela samhällets resursbas, men denna uppdelning är ändå motiverad och förklarad i SLK:s profilering.

Jag har alltså uppmärksammat genusperspektivet och kvinnors intåg på det generellt mansdominerade fältet hos frivilligverksamheterna. Liksom det generella motståndet mot gemenskapsförändringar går det även att notera att kvinnors medverkan i gemenskaperna utvecklas ”trögt”. En anslutning till frivilligorganisationerna är vad jag observerat inte lika självklar för kvinnor som för män och således att frivilligheten därför inte är lika ”fri” för kvinnor som för män. För mig framstår den nuvarande gemenskapens inneboende tröghet som ett hinder för den kvinnliga delen av befolkningen och för deras fria vilja till ett aktivt engagemang.

Figur 14 t.v.: En av två kvinnor i sjöräddargruppen demonstrerar för övriga män under utbildning. Figur 15 t.h.: Två kvinnor i Försvarens kontorslokal intar ansvaret för kvällens dokumentation. (Författarens bilder).

Under varje studiebesök hos de olika frivilligorganisationerna har kvinnor varit i minoritet. Ibland har jag själv varit den enda kvinnan i rummet och på plats. Under vissa moment, till exempel de som illustreras med bilderna ovan, har kvinnorna intagit positioner som under majoriteten av tiden annars har haft manlig bemanning.

Bilderna är inte arrangerade i ett genussyfte utan är tagna i verkliga observationssituationer, men de är alltså inte representativa för hur det annars brukar se ut. Som jag tidigare redovisat i uppsatsen konstrueras frivilligheten på plats i stunden och i mötet med dess speciella förutsättningar. Som en självreflektion om bilderna här ovan som jag tog i stunden och som visar kvinnor på plats, är det nog viktigt att visa upp just sådana bilder – även om de inte är representativa för verkligheten – om man vill skapa ett bredare frivilligengagemang.

Vidare har ens egen föreställning om den lokala frivilligheten stor betydelse, då en förutfattad mening om frivilligheten också är en (omedveten) ofrihet i tanken. Jag själv blev smått överraskad under mitt besök hos Försvarsungdoms ungdomsskola att antalet tjejer som deltog som elever var större än vad jag hade förväntat mig. Det skvallrar något om min egen föreställning om organisationen.

Figur 16 t.v.: Jag på en båt iklädd Sjöräddningssällskapets torrdräkt under studiebesök hos en sjöräddningsstation vid en sjö i södra Sverige. Figur 17 t.h.: Jag iklädd en frivilligbrandkårs uniform på plats i deras stationshus. (Författarens bilder).

Som bilderna ovan vill illustrera fick jag bära SSRS:s gemensamma torrdräkt och ena frivilligbrandkårens skyddsdräkt – viktiga gruppssymboler – och kunde, till skillnad från under mitt besök hos Försvarsungdom där det bars militär uniform som jag inte fick ta på mig, förenas närmre med respektive räddningsgemenskap.

Fokuset för mitt projekt har varit de frivilliga människorna, men notera att de befinner sig i den fysiska miljön som i sig utgör ett slags ”profilpaket” för vad som kan uppfattas vara den lokala frivilligheten. Alla frivilligverksamheter jag har studerat hanterar nämligen utrustning och materiel av olika slag; båtar, brandbilar, radiosystem, personlig skyddsutrustning, etcetera. Likaså har de egna klubblokaler och mötesplatser. Profilkapeten är laddade med

stark symbolik, en del av samhällsäkerheten har till och med fått namnet ”blåljus” på det sättet. Alla studerade verksamheter har också sina egna tillhörighets- och identitetssymboler som flaggor, logotyper, kläder och uniformer, klistermärken på fordon, etcetera.

Frågan är om likheter och olikheter i det man ser väcks på ett naturligt sätt när man rör sig mellan de studerade verksamheter (det kanske för övrigt inte är så många som gjort det). Sammantaget med vad som skapas av de enskilda frivilligas aktiva närvaro kan en mycket stark anknytning och identitet uppstå, som man som frivillig inte vill lämna.

Viljan att tillhöra, strävan efter att känna sig behövd och inflytelserik är enligt McMillan och Chavis (1986) gemenskapens dimensioner som kan mynna ut i att inte vilja svika gruppen, förlora förtroende och status. Som följd får vi konformitet och gemenskapens ”förändringströghet”, med en uteslutning gentemot medlemmar som inte passar in bland gruppens villkor. Gruppträck blir därför samtidigt en ofrihet för dem som är kvar på insidan i den specifika gemenskapen.

I samband med att patriotism diskuterades som en drivkraft för att känna hängivenhet inför sitt intresse föreslogs i stället kamratskapet som motiv till att ställa upp, eller till och med offra sig. Det föreställda trycket från kamratskapet som kommer av viljan och strävan efter tillhörighet och bekräftelse kan bli så stort att medlemskapet upplevs tvångsmässigt. Studiedeltagarna har inte explicit sagt att de känner sig tvungna, men implicit, mellan raderna av deras uttalande kan tvingande upplevelser framskymtas, inte minst uttalanden om att man gör det ”för byn” då det finns ett så pass stort upplevt behov, med ett upplevt tryck utifrån.

Ett genomgående mönster har visats sig under fältarbetet att en god gemenskap med övriga medlemmar är en nyckel till varför de frivilliga fortsätter engagera sig och något som ibland har växt fram succesivt under tiden för det aktiva deltagandet. Gemenskapen och kamratskapet uppvisar alltså en kvarhållande kraft och precis som noterat tidigare finns här en inlåsningsmekanism av en ”tacksamhetsskuld” (Bourdieu, 1993). Likt ett gruppträck som föder sig själv, fortgår kamratskapet till dess att individen avbryter den sociala relationens ”kontrakt” (Mauss, 1997). Viljan av att tillhöra gemenskapen i kombination med ett upplevt ansvar gentemot medmänniskorna kan dock peka på en ofrihetskänsla hos den frivilliga av att inte våga avsluta medlemskapet. På en liten ort eller by är det troligen en stark kraft där normbrytande och anonymitet enligt Trädgårdh (2013) i regel är låg. Obehaget av att bryta sig ur en tillhörighet man själv ingår i hos frivilligorganisationerna kan ses som en av

frivillighetens svåra saker, en svårighet som kan skapa ofrihetskänslor. All fri- och ofrihet hamnar till sist i de frivilligas personliga vågskålar.

6. Sammanfattande slutsatser

Syftet med det här mastersarbetet har varit att fördjupa kunskapen om hur spänningsfältet mellan frivillighet och skyldighet praktiseras och upplevs av frivilliga hos Sjöräddningssällskapet, ett par frivilligbrandkårer, Svenska Lottakåren, Försvarsutbildarnas ungdomsverksamhet och Hemvärnet.

Bakgrunden till min ambition var att jag genom etnografisk observationsmetod ville lyfta på locket på några av frivillighetens villkor som jag uppfattade vara outtalade, underförstådda eller kanske till och med okända. Samtidigt ville jag bidra med kunskap och lyfta viktiga insikter om detta i sammanhang som berör samhällets säkerhet. Med dessa utgångspunkter ramade jag in en avgränsad ”scen” att studera, med både timing och tillämpning i verkliga behov som uttalats av bland annat MSB. Den så kallade gåveteorin av Marcel Mauss (1997) visade sig vara helt avgörande i det teoretiska ramverket och som förklarar skuldsättning, återgäldning och belöning som viktiga mekanismer i frivilligas åtagande.

Mastersarbetet har konstaterat dels att frivillighetens innebörd för den frivilliga i allmänhet tas för given, dels att frivillighet i själva verket är något som består av många olika dimensioner beroende på i vilken kontext den finns. Funderingar kring uthålligheten i frivilligas engagemang har dykt upp i sammanhanget, vilket är extra intressant med tanke på de studerade verksamheternas samhällsviktiga roll. Finns det till exempel risk att frivilligheten avtar eller försvinner om den inte förstås och hanteras på ett relevant sätt – om den kanske just bara tas för given? Frivillighet är därför en kulturyttring perfekt för en kulturanalytiker att undersöka.

6.1 Slutsatser om analysfrågorna

När frivillighet blandas med ansvar och upplevd skyldighet ställs något som jag kallar för ”frivillighetens ofriheter” på sin spets. I sammanhanget med samhällssäkerhet blir ”ofriheterna” särskilt tydliga, då frivilligorganisationer förväntas praktisera samhällsviktig verksamhet, med stort ansvar för den enskilde frivillige.

Till följd av uppbyggnaden av själva ordet ”fri-villighet” blir associationen lätt att det handlar om en helt ”fri vilja” och något som upplevs vara utan måsten. Uppsatsen konstaterar att det

finns många svar på vad frivillighet är, hur den beskrivs, hur den upplevs och hur den praktiseras – och att den inte alltid är så ”fri” som ordet antyder. Att uppmärksamma ”frivillighetens ofriheter” innebär därför en djupare förståelse för vad frivillighet i verkligheten är för den frivilliga.

Uppsatsen diskuterar en stor mängd underliggande och ofta dolda dimensioner i frivilligheten. Det har gjort det intressant men också mycket svåranalyserat. Trots en ganska smal fallstudie har det teoretiska ramverket som funnits till hands ändå kunnat ”bli levande” och har på så sätt fungerat som ett bra analysverktyg.

Den första analysdelen handlade om uppsatsens första frågeställning: vad är frivillighet och vad är det inte för den frivilliga? Den bröts ner i en analys av frågor kring frivilligas motiv och gränser för deras engagemang.

Analysarbetet har visat att svaren har att göra med två huvudfaktorer, nämligen behovet av belöning för det frivilligas engagemanget och med individens föreställningar om frivilligverksamheten på lokal nivå.

Analysen av den första faktorn visar att engagemanget alltid måste innehålla en personlig belöning i vid bemärkelse för att den frivilliga individen ska vilja fortsätta vara aktivt frivillig. Den gränsen för frivilligheten är mycket tydlig.

Den andra faktorn handlar om att frivilligheten är lokal- och situationsbestämd och performativt konstruerad, det vill säga att den skapas och avgränsas i handling. ”Det blir vad man gör det till”, kan man också säga. Detta innebär att frivilligheten kan innefatta fri vilja att delta men under upplevt tvång i verksamheten, till exempel med jourkrav som hos Sjöräddningssällskapet, eftersom den är lokalt konstruerad på det sättet och för att verksamheten kräver det. Att kunna agera med snabbhet och ha korta inställetider är förutom jourkrav exempel på specifika, lokala verksamhetskrav som jag observerat. Sådana enskilda krav kan alltså påverka och definiera hela frivilligengagemanget för en enskild person.

Den andra analysdelen behandlade ”frivillighetens ofriheter” (en i verkligheten glidande skala från känslodrivna till formella måsten) genom att diskutera uppsatsens andra frågeställningen: hur kan den frivilligas upplevelse av ansvar, skyldighet och tvång inom frivilligt engagemang knytas till upplevelsen avhängivenhet och gemenskap?

I analysen diskuterades därför ansvar, hängivenhet och gemenskap som tre ofrihetsfaktorer. Dessa kan utifrån gåvoteorin tolkas som ofriheter därför att samtliga faktorer innebär ett ständigt återgåldande av en ”tacksamhetsskuld” som individen i sitt frivilliga engagemang blir bunden till. Gåvoteorin är alltså central för att förstå varför ”frivilligt valda ofriheter” skapar sådana inlåsningsmekanismer.

Förutsättningen för att ansvar ska kunna upprätthållas är tillit. Den egna känslan av ansvar med dess krav på att behöva leva upp till förväntningar från allmänhet och från den egna organisationen innebär en inlåsningsmekanism. Det är en av frivillighetens ofriheter, som är särskilt stark i samhällssäkerhetens kontext med kravet att ständigt bevara tilliten till den samhällsviktiga funktionen.

Hos kamratskapet i gemenskapen kan man dessutom tala om en ”extra stark tillit” som kommer av gruppstillhörighet, särskilt när verksamheten innebär påfrestningar och personliga risker som till exempel i räddningstjänst. Ytterligare en ofrihetkänsla kan då komma ur det upplevda obehaget av att inte våga lämna gruppstillhörigheten och riskera svika det starka förtroendet som skapats inom kamratskapet. Strävan efter att känna sig behövd i gruppen blir till en inlåsningsmekanism i det frivilliga, det vill säga en annan av frivillighetens ofriheter.

Det frivilliga åtagandet som de frivilliga har ett eget personligt intresse för blir en stor del av de frivilligas liv, något de emotionellt investerar i och gärna identifierar sig med. Därför är de måna om att upprätthålla intressets förutsättningar. Att vara hängiven det som ligger en varmt om hjärtat är en stark drivkraft men som kan bli till för mycket av det goda. Ett stort ansvarstagande och ”en allt för stor hängivenhet” för sitt intresse kan leda till en så stor ”tacksamhetsskuld”, enligt gåvoteorin, att det blir omöjligt att sluta som frivillig, det vill säga en självgenererad ofrihet för den enskilde med ett måste att betala tillbaka i en oändlig cirkel. Fången i sitt eget stora engagemang skulle man alltså kunna säga.

I rekryteringssammanhang av frivilliga i Försvarsmakten (personlig kommunikation, Hemvärnet, 16 februari 2022) har man noterat att om flera ”extra hängivna” personer placeras på samma ställe så finns en stor risk att de tillsammans ”ockuperar rummet”, vilket då innebär en ofrihet för alla andra frivilliga och som kan bli problematiskt för hela verksamheten. Man skulle kunna kalla denna ”ockupation” för en oavsiktlig ofrihet i det sociala rummet.

Den sammanlagda analysen visar att ju mer ”ofritt” åtagande desto mer belöning fordras till den frivilliga, vare sig det gäller ekonomisk ersättning eller någon annan belöning. Att ta frivilligheten som sådan helt för given medför risk för en motsatt effekt, med mindre frivillighet än mer. Det gäller att skapa en balans mellan att vara fri och ofri för den frivilligas engagemang. Detta för att inte riskera att ”skrämma i väg” frivilligkrafter.

Som sjöräddare hos SSRS är det inte frivilligt att bemanna jouren, vilket onekligen ställer frivillighetens ofrihet på sin spets. Den svåra balansgången mellan ”fri – ofri” har dock fungerat hos dem nu i 115 år. Man måste helt enkelt ha hittat en bra balans för de frivilligas ofrihetsfaktor som gör att man kunnat fortsätta hålla i gång verksamheten.

Analysen har visat att ett tydliggörande av ofriheterna underlättar förståelsen för balansen som både den enskilde och organisationen måste hantera. Det finns alltså två vågskålar, en med fri- och en med ofriheter. Den stora komplexiteten består i att flera olika vågskålar måste synkroniseras samtidigt. SSRS verkar över tid ha hittat en sådan balanspunkt i sin verksamhet, att både kunna kräva jour (ofrihet) och samtidigt behålla tillräckligt många frivilliga i den lokala miljön, vilka i sin tur har sina personliga balanspunkter mellan upplevda friheter och måsten i själva frivilligengagemanget. Det i sin tur ska synkroniseras med balansen i deras liv i övrigt.

Jag har konstaterat att det skulle vara svårt att förstå mekanismerna bakom vågskålar och ofriheterna utan stöd i Mauss (1997) gåvoteori. Systemet bygger alltså på belöning i vid bemärkelse för engagemanget, oavsett om frivilligheten till exempel kallas ideell eller inte. SSRS har med framgång verkat i över 100 år med den svåra balanseringen och min slutsats är att de därför kan fungera som inspiration för andra i detta.

6.2 Slutsatser om vissa likheter och skillnader i frivilligorganisationernas verksamheter

Den tredje frågeställningen gällde om de finns likheter och skillnader mellan de studerade verksamheterna i sig, som kan vara till hjälp för att svara på de två första frågorna.

Två av de frivilliga organisationer var inriktade på ren räddningstjänst och de övriga mer mot militärt och civilt försvar. Skillnaderna i inriktning gjorde att jag kunde uppmärksamma skillnader i hur de frivilliga beskrev sin hängivenhet för frivilligintresset. I det första fallet mer med begrepp som lojalitet, i det andra fallet mer med begrepp som trohet och patriotism. Den underliggande betydelsen var nog den samma, men ordet patriotism visade sig vara ett

svårt och kontroversiellt begrepp med både positiv och negativ klang. Eftersom ord gärna styr tanken är min slutsats också att de verksamhetsansvariga eventuellt måste vara uppmärksamma på narrativet i och om verksamheten. Orden som beskriver engagemanget kan i sig både locka, stöta bort och låsa in föreställningen om engagemanget.

En annan skillnad var att räddningssidan hela tiden hanterar skarpa räddningsuppdrag. Jag kunde i den skillnaden fördjupa förståelsen om hur kontexten med påfrestande och farliga uppdrag förstärker kamratskapet i en frivilliggrupp, men också hur en stark gruppssammanhållning kan innehålla starka ofriheter, på grund av stark kåranda och gruppsyck.

Den minsta gemensamma nämnare mellan de studerade verksamheterna som jag har kunnat identifiera, var att de alla arbetar med ett stort teknikinnehåll (utrustning, verktyg, fordon, etcetera) och med ständiga övningar (med utrustningen). Genom att jag fick besöka frivilligorganisationernas miljöer blev det mycket påtagligt för mig som deltagande observatör i vilken typ av verksamhet jag befann mig, i synnerhet när jag själv fick bära deras specifika utrustning (se ex. figur 16 & 17). Sjöräddning bygger just på räddning till sjöss, på och i vatten. Verksamheten kräver specifik teknisk utrustning som specialbyggda båtar, vattentåliga dräkter och en stor mängd annan utrustning. Likadant var det för brandkåren, utan exempelvis en brandbil blir det kanske inte lika mycket brandkår. Jag kunde i den militära miljön observera hur man samlades bland annat runt sin radioutrustning, fältsjukvårdsmateriel med mera.

Jag har i denna likhet mellan verksamheterna noterat att det materiella fungerar som symboler och symbolerna uttrycker mycket av den enskildes identitet som frivillig. Verksamheterna utmärker sig alltså via de verktyg som är relevanta för verksamheten. De enskildas föreställningar om vad frivilligheten är för dem skapas av vad de kan se och känna, precis som jag själv kunde göra under några kortare stunder under fältobservationerna.

”Paketen” av symboler har också visat sig vara ganska lika i jämförelsen mellan frivilligorganisationerna. De finns synliga i allt från bestämda samlingsplatser så som stationshus/klubbhus, design av personlig skyddsutrustning, till symbolanvändning bortom frivilligaktiviteten. Även om mitt fokus inte har varit den fysiska miljön så har jag ändå varseblivet, medvetet och säkert också omedvetet, hela ”symbolpaketet” som finns där. Jag tror att en stark dragningskraft och en stark känsla av gemenskap i varje frivilligrum får sin kraft också på det här sättet. Kanske är symbolerna som representerar de olika

frivilligrummen just till för att rama in den frivilliga individen i det sociala rummet. Ofriheterna består då i att symbolpaketet – tekniken och utrustningen – bestämmer vem man är som frivillig. Detta stöds också av teorin:

The relationship between community and place is indeed a very powerful one in which each reinforces the identity of the other, and in which landscape is very much an expression of communally held beliefs and values and of interpersonal involvement. (Relph, 1976:34).

6.3 Slutsatser om etnografiska observationsstudier

Min slutsats är att om man ska förstå frivilligheten på djupet så måste man göra det på plats i det direkta mötet mellan människorna och tekniken.

Samma slutsats drar jag om övningarna som frivilligorganisationerna bedriver (för att öva hantering av tekniken). De har nämligen en repetitiv effekt, ju mer de övar desto tydligare blir föreställningen av det frivilliga för individen, övningarna är så att säga fönster in till frivilligheten.

Samma studie hade inte varit möjlig att producera på distans, exempelvis som enbart en litteraturstudie. Mitt eget deltagande och samtalen gör därför studien till vad den är. Den huvudsakliga kombinationen av observation och intervju var en del av arbetets syfte att nå kunskap om den performativa frivilligheten, alltså den upplevda och praktiserade frivilligheten. Liksom att lära sig cykla behöver ett praktiskt medvetande om frivilliggörandet införlivas (jfr Giddens, 1984). Viktigt att uppmärksamma är att när forskaren träder in i fältet så skapas både fältet och materialet som samlas in (Davies, 2008). Uppsatsen tog således avstamp i det material som jag kom i kontakt med och samlade in.

En reflexiv slutsats som jag tycker är värdefull att poängtera är att observationsmetoden inte är användbar helt på egen hand, men väl tillsammans med andra metodverktyg. Etnografiska observationer bygger på att forskaren är delaktig på ett eller annat sätt och kan ta vara på kombinationen av att titta, lyssna och samtala (Göransson, 2019). Detta är viktigt eftersom det som görs inte alltid motsvarar det som sägs och vice versa.

Den här mastersuppsatsen visar att etnografiska observationer bland frivilligorganisationer kan vara av värde även för centrala myndigheter som MSB som har ett uttalat behov av analyser om allmänheten ur olika aspekter – så kallad ”analys av civilläget”. MSB:s rapport (2016) – ”Och aldrig mötas de två?” – som jag har refererat till handlar om att myndigheten

har svårt att läsa av allmänhetens förmodade reaktioner i olika krissituationer. De frivilligt engagerade medborgarna är ju också samtidigt lika med allmänheten vilket MSB skulle kunna ta vara på i syfte att förstå och möta allmänhetens behov inför kriser. Just genom tillämpat etnografiskt deltagande i fältet, bland de frivilliga människorna.

Jag har under projektet lärt mig att observationsmetoden bygger på att man är flexibel och snabb, har handlingsfrihet i stunden både med resurser (tid, pengar, kontakter, med mera), att man har redan färdiga godkännanden och introduktioner samt att man inte har allt för hårt avgränsade ämnesgränser från början. Det är en svår balansgång men jag anser att jag lyckats skapa en bara balans för att kunna uppfylla syftet med arbetet.

6.4 Idéer om fortsatta studier

Kunskapen ur uppsatsen går att vidareanvändas, fördjupas och breddas med fortsatta studier.

Till exempel har i princip alla studiedeltagare berättat för mig hur livet formas och präglas på olika sätt av det organiserade frivilliga engagemanget, oavsett om hon eller han har kravbelagd jour eller inte. En fördjupning av hur övriga familjemedlemmar upplever och praktiserar det rutinmässiga livet runt omkring den frivilligt engagerade familjemedlemmen vore därför värdefullt och spännande. Blir i själva verket hela familjen indirekt engagerad i samma frivilligorganisation som den aktivt frivilliga familjemedlemmen? Här kan med fördel ett genusperspektiv tillämpas, då jag tror genusstudier kan bli särskilt betydande som fördjupning, det med tanke på obalanserna mellan genusfrågan i just de verksamheter jag har studerat. Kan det vara ett mönster också på andra ställen inom samhällssäkerhetsområdet?

Den här uppsatsen påvisar hur de studerade verksamheterna och individernas utformning av frivillighetsutövande till stor del representeras av miljön av saker, teknik och plats. En fördjupning av det performativa rummet, alltså sammanvävningen mellan teknik och människa skulle kunna bidra med kunskap om hur frivilligrummets förutsättningar lockar respektive stöter bort vissa delar av befolkningen.

Jag kan avslutningsvis inte heller låta bli att fundera på vad som kan finnas i symbolpaketet hos SSRS som ur den aspekten skulle kunna förklara deras 115 års framgång av frivillighet. Men det är i så fall alltså fråga om en annan uppsats.

Referenser

Tryckta källor

- Agrell, W. (2015). *Underrättelseanalysens metoder och problem: medan klockan tickar* (2. [utök.] uppl.). Gleerup.
- Anderson, B. R. O. (1991). *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Daidalos.
- Aspers, P. (2009). Empirical Phenomenology: A Qualitative Research Approach (The Cologne Seminars). *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 9(2), 1–12.
- Blommaert, Dr. J., Jie, D. (2010). *Ethnographic Fieldwork: A Beginner's Guide*. Multilingual Matters.
- Bourdieu, P. (1993). Kultursociologiska texter (4. uppl.). B. Östlings bokförl. Symposion
- Brunsson, N. (2002). *The organization of hypocrisy: talk, decisions and actions in organizations* (2. uppl.). Liber ekonomi.
- Davies, C.A. (2008). *Reflexive ethnography: a guide to researching selves and others*. (2. uppl.) London: Routledge.
- Ehn, B., & Löfgren, O. (1996). *Vardagslivets etnologi: reflektioner kring en kulturvetenskap*. Natur och kultur.
- Ellis, C. (2007). Telling secrets, revealing lies: Relational ethics in research with intimate others. *Qualitative Inquiry*, 13(1), 3-29.
- Fors-Brandebo, M. (2021). *Tillitsskapande ledarskap: från teori till praktik* (1. uppl.). Studentlitteratur.
- Fägerborg, E. (2011). Intervjuer. I *Etnologiskt fältarbete*. Kaijser, L. & Öhlander, M. (red.) [omarb. och utök.] (2. uppl.) Lund: Studentlitteratur
- Göransson, K. (2019). *Etnografi: sjösätt, navigera och ro i land ditt projekt* (1. uppl.). Studentlitteratur.
- Giddens, A. (1984). Elements of the Theory of Structuration. I *The Constitution of Society*. 1-40.
- Goffman, E. (2005). *Interaction ritual: essays in face-to-face behavior*. Aldine Transaction.
- Gottzén, L. (2014). Anthony Giddens. I *Sociologins teoretiker* (red.) Gottzén, L. & Lögdlund, U.
- Haraway, D. J. (2016). 6. Sowing Worlds: A Seed Bag for Terraforming with Earth Others. In *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press.

- Ingold, T. (2011). *Being alive: essays on movement, knowledge and description*. Routledge.
- Ingold, T. (2013). *Making: anthropology, archaeology, art and architecture*. Routledge.
- Kusenbach, M. (2003). Street phenomenology: The go-along as ethnographic research tool. *Ethnography*, 4(3), 455–485.
- Lefebvre, H. (1991). Plan of the Present Work. I *The Production of Space*. 30-53. Oxford: Blackwell Publishers.
- Lorentz, K. (1969). *Aggression - det så kallade onda* ([Ny utg.]). PAN/Norstedt.
- Mauss, M. (1990). The exchange of gifts and the obligation to reciprocate.
- McMillan, D. W., Chavis, D. M. (1986). Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 6–23.
- Milligan, C. (2001). *Geographies of care: space, place and the voluntary sector*. Ashgate.
- Milligan, C., Condradson, D. (2011). *Landscapes of voluntarism: new spaces of health, welfare and governance*. Policy Press.
- Myers, F-R. (2000). Ways of Placemaking. I *Culture, landscape, and the environment* (red.) Flint, K. & Morphy, H. Oxford University Press.
- Nordmark, S. (2014). Pierre Bourdieu. I *Sociologins teoretiker* (red.) Gottzén, L. & Lögdlund, U.
- Parsons, L. (2011). The voluntary spaces of charity shops: workplaces or domestic spaces?. I *Landscapes of voluntarism: new spaces of health, welfare and governance*. (red.) Milligan, C., Condradson, D. Policy Press.
- Perkins, K. B., & Benoit, J. (2004). *Volunteer satisfaction and serious leisure in rural fire departments: implications for human capital and social capital*. CABI Publishing.
- Pink, S. (2012). *Situating everyday life: practices and places*. SAGE.
- Pripp, O. (2011). Reflektion och etik. I *Etnologiskt fältarbete.*, (red.) Kaijser, L. & Öhlander, M. [omarb. och utök.] (2. uppl.) Lund: Studentlitteratur
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1992). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- Rapport, N., & Overing, J. (2007). Agent and Agency. I *Social and cultural anthropology: the key concepts*. (red.) Rapport, N., & Overing, J. (2. uppl.). Routledge.
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion Limited.
- Schechner, R. (2006). *Performance studies: an introduction* (2. uppl.). Routledge.

Simmel, G. (1970). *Kamp*. Argos.

Southwood, I. (2011). *Prekaritet 2.0*. Tankekraft förlag

Stebbins, R. A. (1996). Volunteering: A Serious Leisure Perspective. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 25(2), 211–224.

Ström, K. (2019). Vägen till värnplikten Om tillträde till en institution. *Kulturella perspektiv* 2019:3–4, årg. 28, s. 13–23.

Trägårdh, L. (2013). *Den svala svenska tilliten: förutsättningar och utmaningar* (1. uppl.). SNS.

Whittaker, J., McLennan, B., & Handmer, J. (2015). A review of informal volunteerism in emergencies and disasters: Definition, opportunities and challenges. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 13, 358–368

Öhlander, M. (2011). Utgångspunkter. I *Etnologiskt fältarbete*, (red.) Kaijser, L. & Öhlander, M. [omarb. och utök.] (2. uppl.), Lund: Studentlitteratur.

Otryckta källor

Förordning med instruktion för Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (SFS 2008:1002). Justitiedepartementet L4. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-20081002-med-instruktion-for_sfs-2008-1002

Kolmodin, S. (2017). *Frivillig krishantering i centrum och periferi.: En analys av kontaktpunkter mellan frivilliga och den officiella räddningsinsatsen vid branden i Västmanland 2014* [Magisteruppsats, Mittuniversitetet]. DiVA <https://miun.diva-portal.org/smash/get/diva2:1141161/FULLTEXT01.pdf>

Liliequist, C. (2016). *”Det ger någon slags mening i vardagen” : En kulturanalytisk studie om volontärers upplevelser av att arbeta med flyktingar*. [Magisteruppsats, Umeå universitet]. DiVA <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:948627/FULLTEXT01.pdf>

Länsstyrelsen Kalmar län (2019). *En introduktion till totalförsvar*. (0348–8748). Krisberedskapsenheten.

MSB (2016). *”Och aldrig mötas de två?”: om möjligheter och utmaningar i samspelet mellan krishanterare och medborgare*. (978-91-7383-637-1).

MSB (2020). *MSB:s forskningsplan 2021- våren 2023: Forskning planeras för ett säkrare samhälle*. (2020-09729).

MSB (2022). *1. Så bidrar frivilliga till god beredskap*. (MSB1912).

Sjöräddningssällskapet (2020). *Handbok för sjöräddare och säkerhetsorganisationen*. Hämtad 24 maj 2022, internt.

Totalförsvarets forskningsinstitut. (2013). *fokus Samhällssäkerhet FOI och arbetet med samhällets säkerhet och trygghet* (FOI-R--3684—SE).

Webbsidor

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (15 mars 2022). Krisberedskap & civilt försvar. Hämtad 1 februari 2022 <https://www.msb.se/sv/amnesomraden/krisberedskap--civilt-forsvar/>

Nationalencyklopedin, (2022). Frivillig. Hämtad 6 maj 2022 från <http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/frivillig>

Nationalencyklopedin (2022). Ideell. Hämtad 8 maj 2022 från <http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/ideell>

Regeringskansliet (u.å.) Ansökan om Natomedlemskap undertecknad och överlämnad. Hämtad 25 maj 2022. <https://www.regeringen.se/artiklar/2022/05/ansokan-om-natomedlemskap-undertecknad-och-overlamnad/>

Svenska Akademiens Ordbok (1926). Frivillig. Hämtad 6 maj 2022 från <https://svenska.se/saob/?sok=frivillig&pz=4>

Svenska Akademiens Ordlista (2015). Frivillig. Hämtad 6 maj 2022 från <https://svenska.se/saol/?sok=frivillig&pz=4>

Svenska Lottakåren (u.å.). Avtal med Försvarsmakten. Hämtad 10 maj på <https://www.svenskalottakaren.se/avtal-med-forsvarsmakten>

Sveriges Radio (2022, 1 mars). Sökning efter skyddsrum har ökat med 4000 procent. [Radioprogram] <https://sverigesradio.se/artikel/sokning-efter-skyddsrum-har-okat-med-4000-procent>

Citerade intervjuer

Claes (2022). Frivillig brandkår no. 1. Intervjuare Sofie Skantz.

Göran (2022). Frivillig brandkår no. 1. Intervjuare Sofie Skantz.

John (2022). Frivillig brandkår no. 1. Intervjuare Sofie Skantz.

Magnus (2022). Frivillig brandkår no. 2. Intervjuare Sofie Skantz.

Mathias (2022). Frivillig brandkår no. 2. Intervjuare Sofie Skantz.

Mats (2022). Frivillig brandkår no. 2. Intervjuare Sofie Skantz.

Agnes (2022). Försvarsungdom. Intervjuare Sofie Skantz.

Crille (2022). Försvarsungdom & Sjöräddningssällskapet. Sofie Skantz.

Lena (2022). Hemvärnet. Intervjuare Sofie Skantz.

Alexander (2022). Hemvärnet & Försvarsungdom. Intervjuare Sofie Skantz.

Gustaf (2022). Officerstudent för Försvarsmakten. Intervjuare Sofie Skantz.

Jonas (2021). Sjöräddningssällskapet. Sofie Skantz.

Oskar (2021). Sjöräddningssällskapet. Sofie Skantz.

Susann (2022). Svenska Lottakåren. Intervjuare Sofie Skantz.

Intervjuerna finns transkriberade i författarens ägo.

Fältanteckningar i författarens ägo.